

Міністерство освіти і науки України
Державний вищий навчальний заклад
«Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

**ДИПЛОМНА РОБОТА
НА ЗДОБУТТЯ ДРУГОГО (МАГІСТЕРСЬКОГО)
РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

на тему:

**Пам'яткоохоронна діяльність в навчально-
виховній роботі з учнями (на прикладі вивчення
пам'яток Івано-Франківської Бойківщини)**

Студентки 2 курсу, групи СОІз-2м
напряму підготовки (спеціальності)
014 «Середня освіта (Історія)» ОР «Магістр»

Петрів Тетяни-Марії Андріївни

Керівник: кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України і
методики викладання історії

Королько Андрій Зіновійович

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

Члени комісії: _____

(підпис)

(прізвище та ініціали)

_____

(підпис)

_____

(прізвище та ініціали)

_____

(підпис)

_____

(прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Історіографія проблеми	6
РОЗДІЛ 2. Сакральні пам'ятки Івано-Франківської Бойківщини	16
РОЗДІЛ 3. Історико-меморіальні пам'ятки регіону	32
РОЗДІЛ 4. Освітньо-виховний потенціал музейних закладів краю у роботі зі школярами	45
РОЗДІЛ 5. Напрями шкільної пам'яткоохоронної роботи.....	63
ВИСНОВКИ	75
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	79
ДОДАТКИ	87

ВСТУП

Актуальність теми. Івано-Франківська Бойківщина – це особливий історико-етнографічний регіон (район), який розміщений на території Західної України у межах Калуського (колишніх Долинського, Рожнятівського та частини Калуського) району Івано-Франківської області. Ця місцевість викликає великий етнографічний та історико-культурний інтерес, оскільки жителям цього краю характерні своєрідна обрядовість, незліченна кількість традицій та чимала матеріально-культурна спадщина. Саме цим Івано-Франківська Бойківщина відрізняється від інших історико-етнографічних районів України. Безумовно, така самобутність позитивно впливає на розвиток туристичної сфери цієї території.

Винятковою складовою історико-туристичної привабливості Івано-Франківської Бойківщини виступають – сакральні, історико-меморіальні пам'ятки архітектури та музейні заклади. На сьогодні, одним з найбільш пріоритетних завдань є вивчення можливостей використання наявних споруд не тільки в туризмі, а й в навчально-виховній роботі з учнями.

Мета дипломної роботи полягає в об'єктивному і всебічному висвітленні історичного розвитку та сучасного стану історико-архітектурних пам'яток Калуського району Івано-Франківської обл.

Виходячи з поставленої мети авторкою дипломної роботи визначено наступні **завдання**:

- проаналізувати історію та сучасний стан сакральної архітектури Івано-Франківської Бойківщини;
- охарактеризувати історико-меморіальні пам'ятки регіону;
- розкрити зміст експозицій музейних закладів як центрів популяризації пам'яток краю;
- показати освітньо-виховний потенціал музейних закладів краю у роботі з школярами;
- простежити напрями шкільної пам'яткоохоронної роботи на території Івано-Франківської Бойківщини.

Об'єктом дипломної роботи виступають історико-архітектурні пам'ятки Івано-Франківської Бойківщини.

Предметом наукової роботи є витoki становлення, історичний розвиток та сучасний стан сакральних та історико-меморіальних пам'яток краю, їх популяризація в музейних закладах регіону та серед школярів закладів загальної середньої освіти і закладів позашкільної освіти.

Хронологічні рамки дипломної роботи складають 1464–2021 рр. *Нижня межа* – 1464 р. – це перша письмова згадка про найдавнішу пам'ятку Івано-Франківської Бойківщини – римо-католицький костел святого Валентина в м. Калуш. *Верхню межу* становить сучасний стан історико-меморіальних та історико-архітектурних пам'яток Івано-Франківської Бойківщини, їх музеєфікація та популяризація серед підростаючого покоління краю.

Територіальні межі дипломної роботи окреслені сучасним Калуським районом Івано-Франківської області, до якої входять 13 територіальних громад – Болехівська міська, Брошнів-Осадська селищна, Верхнянська сільська, Вигодська селищна, Витвицька сільська, Войнилівська селищна, Долинська міська, Дубівська сільська, Калуська міська, Новицька сільська, Перегінська селищна, Рожнятівська селищна, Спаська сільська ради. Ця територія входить до частини історико-етнографічного району Бойківщина – Івано-Франківської Бойківщини. До адміністративно-територіальної реформи 2019 р. – це Рожнятівський, Долинський, та частина Калуського районів Івано-Франківської області.

Методологічну основу дипломної роботи складають принципи історизму, об'єктивності, науковості і всебічності дослідження. При написанні дипломної роботи авторка використовувала історичний, логічний, порівняльний, системно-структурний методи наукового пізнання.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що авторкою зроблена спроба комплексно дослідити і систематизувати виявлений та опрацьований матеріал з проблеми дослідження історії та сучасного стану історико-архітектурних пам'яток Івано-Франківської Бойківщини.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що матеріали

дипломної роботи можуть бути використані у навчальній (для підготовки монографічних видань, праць, підручників, навчально-методичних посібників), державній (для використання органами державної влади управління та місцевого самоврядування при вирішенні питань формування та реалізації пам'яткохоронної роботи), громадській (для проведення етнофестивалів, круглих столів з питань розвитку історичного та шкільного краєзнавства, музейної справи, шкільної пам'яткохоронної праці, екскурсознавства) роботі.

Структура дипломної роботи зумовлена предметом і завданнями дослідження. Вона складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (85 позицій), 20 додатків. Основний текст дипломної роботи викладений на 76 сторінках, загальний обсяг – 104 сторінки.

РОЗДІЛ 1

Історіографія проблеми

Дана тема на теоретико-методологічному рівні розглянута в працях В. Прокопчука («Шкільне краєзнавство: навчальний посібник» [57]), П. Тронька («Краєзнавство як складова навчально-виховного процесу» [69]), Л. Юрченко («Шкільний музей як складова патріотичного виховання в школі» [75]), В. Литвина («Методика використання краєзнавчого матеріалу на уроках географії та у позакласній роботі» [43]), В. Голубка та ін. («Історичне краєзнавство. Напрями та методи історико-краєзнавчих досліджень: курс лекцій» [19]), («Актуальні проблеми теорії і практики музейної та пам'яткоохоронної діяльності: зб. наук. пр. (за мат. круглого столу)» [6]).

У праці В. Прокопчука «Шкільне краєзнавство: навчальний посібник», міститься навчально-методичний матеріал, який відповідає навчальній програмі курсу «Шкільне краєзнавство» для студентів історичних факультетів закладів вищої освіти і розрахований на їх ґрунтовну теоретичну й практичну підготовку до майбутньої роботи в закладі загальної середньої освіти в ролі учителя-організатора шкільної учнівської краєзнавчої діяльності. Розрахований на викладачів, студентів, у першу чергу педагогічних, а також гуманітарних закладів вищої освіти, учителів, учнів, керівників закладів позашкільної освіти, усіх, хто цікавиться проблемами історії і методики шкільного краєзнавства [57].

У статті відомого українського вченого, довголітнього голови Національної спілки краєзнавців України Петра Тронька «Краєзнавство як складова навчально-виховного процесу» прояснюється вклад обласних державних центрів туризму і краєзнавства у вихованні підростаючого покоління на історії та традиціях батьківського краю, розкривається роль краєзнавства в навчально-виховній роботі закладів освіти [69].

В методичній розробці В. Литвина «Методика використання краєзнавчого матеріалу на уроках географії та у позакласній роботі» визначено, що краєзнавство – потужний засіб морального, патріотичного, трудового і

міжнародного виховання учнів. Щоб насправді любити отчий край, його треба знати, спізнавати і вивчати. Ці знання не лише підвищують, але й збагачують світогляд, воно є своєрідним місточком, що єднає покоління минулі з поколінням нинішнім та прийдешнім [43].

В праці «Історичне краєзнавство. Напрями та методи історико-краєзнавчих досліджень: курс лекцій» авторами якої виступають науковці Львівського національного університету імені Івана Франка В. Є. Голубко, А. В. Середяк, Р. Я. Генега, подано основні напрями краєзнавства, поділ за пріоритетними сферами наукових зацікавлень, форми краєзнавчої діяльності. Охарактеризовано джерельну базу історичного краєзнавства та його співвідношення з іншими науковими дисциплінами [19].

В іншому збірнику наукових праць кафедри історії України і музеєзнавства Київського національного університету культури і мистецтв «Актуальні проблеми теорії і практики музейної та пам'яткоохоронної діяльності: зб. наук. пр. (за мат. круглого столу)» висвітлено актуальні проблеми історії, культурології, археології, музейної та пам'яткоохоронної сфери, а також представлено погляди провідних науковців і практиків щодо вирішення актуальних проблем української культури. Видання адресоване науковцям, аспірантам, студентам вищих навчальних закладів, які вивчають музеєзнавство, музейним працівникам, а також всім, хто цікавиться музейною справою [6].

Значну історіографічну основу дипломної роботи складають праці місцевих науковців та істориків-краєзнавців І. Тиміва («Калуш: історія в документах. Збірник документів і матеріалів» [66]), В. Лаби («Історія села Підмихайле від найдавніших часів до 1939 року» [41]), В. Грабовецького («Ілюстрована історія Прикарпаття. Т. 2» [20], «Історія Калуша: з найдавніших часів до початку ХХ ст.» [21]), С. Бугрій («Вільне королівське місто Долина: Фотоальбом, текст» [10]), М. Бориса («Скарби землі волинської: нариси з історії Долини» [11]), Л. Михайліва («Рожнятів і околиці. Історико-краєзнавча книга» [50]), В. Даніва («Бережниця: історичний нарис» [24]), Б. Тимківа, П. Кінаша («Підмихайля в подіях і фактах у проміжку від 1939-го до 2015-го років» [68]), М. Зьомковської

(«Довгий Войнилів колись і тепер» [30]), Й. Кащишина («Над Сівкою – село моє Середнє» [34], «Завій над Луквою-рікою» [35]), Ф. Попадюка («Боднарів. Історія села на Калушині» [55]), І. Монолатія («Моє місто: хрестоматія з історії Івано-Франківська» [83]), які присвятили свої дослідження історичному розвитку частини даного історико-етнографічного району.

Значну історіографічну основу дипломної роботи складають праці місцевих істориків-краєзнавців, калушезнавців. Серед них чільне місце займає книга провідного наукового співробітника Краєзнавчого музею Калушини, історика Івана Тиміва «Калуш: історія в документах. Збірник документів і матеріалів». У праці вперше опубліковані невідомі фахівцям рукописи історичних документів та матеріалів, які були взяті із фондів Краєзнавчого музею Калушини та різняться за типологією, походженням, призначенням. Відібрані джерела обсягають найрізноманітніші сфери життєдіяльності міста Калуша і Калушини, ясно відображають колорит епохи, українську ідентичність і культуру. Через призму збережених історичних документів офіційного і приватного листування, спогадів, періодичних і краєзнавчих видань, розкрито минуле калуських храмів, освітньо-культурне життя [58].

У книзі краєзнавця Василя Лаби про історію с. Підмихайля стисло охарактеризовано літопис цього населеного пункту Калушини від найдавніших часів до 1939 року. У ній поміщені цікаві матеріали про пам'ятки села Підмихайля. Книжка також буде корисною людям, які цікавляться давньою історією Івано-Франківщини, і може послужити імпульсом до написання історій інших сіл краю [41].

У праці відомого українського вченого Володимира Грабовецького «Ілюстрована історія Прикарпаття. Т. 2» з використанням великої кількості архівних першоджерел, виявлених і опрацьованих дослідником за півстоліття подається літопис історії Прикарпаття другої половини XVII та XVIII ст. У цій книжці можна виявити цікаві матеріали і про пам'ятки, які знаходяться на території Івано-Франківської Бойківщини. Праця адресована історикам, краєзнавцям і широкому колу читачів [20]. Необхідно виокремити іншу працю

науковця «Історія Калуша: з найдавніших часів до початку ХХ ст», в якій висвітлено широке коло питань історії міста, необхідні для нашого дослідження [21].

Ілюстрований історичний нарис С. Бугрій «Вільне королівське місто Долина: Фотоальбом, текст» є черговим запрошенням, своєрідним путівником, здійснити мандрівку одним з найбільших міст Івано-Франківської Бойківщини – Долиною. Кожен, хто розверне цей фотоальбом, зачарується красою цього бойківського міста, углядить пам'ятки історії, культури, пам'ятні місця, де народилися і пішли в світ прославлені історичні постаті. Видання буде корисне не тільки місцевим поцінувачам краєзнавства, а також гостям мальовничого і багатого на історію куточка Прикарпаття [10].

В історико-краєзнавчій книзі Б. Тимківа і П. Кінаша про с. Підмихайля описані події у проміжку від 1939-го до 2015-го рр. На основі архівних матеріалів, історичних першоджерел, спогадів очевидців робиться своєрідний екскурс у минуле та сьогодення мальовничого села Івано-Франківської Бойківщини. Видання охоплює період життєдіяльності цього населеного пункту Калущини від встановлення радянської влади у цьому селі в 1939 р. і до наших днів та приурочується пам'яті підмихайлівчан, котрі жили, творили і творять нині на цій землі. Розраховане на широкий загаль, стане у пригоді викладачам, студентам, учням закладів загальної середньої освіти та всім, хто цікавиться історією рідного краю [68].

Можна виокремити й низку інших історико-краєзнавчих праць з вивчення літописів рідних малих батьківщин краю. Серед них праці М. Зьомковської «Довгий Войнилів колись і тепер» [30], Л. Михайліва «Рожнятів і околиці. Історико-краєзнавча книга» [50].

Книжка відомого письменника-краєзнавця Йосипа Кащишина «Над Сівкою – село моє Середнє» – смілива спроба написати історію с. Середнє, що на Калущині, перша письмова згадка про яке є в Актах гродських і земських Галицького староства за 1437 р. Автор розягдає історію свого рідного села на тлі історичних подій, що розгорталися на Україні, зокрема у галицькому краї,

впродовж ХІХ–ХХІ ст., користуючись не тільки загальновідомою літературою, але й різноманітними історичними документами Львівського Державного та Івано-Франківського обласного архівів, спогадами багатьох мешканців села, учасників минулих подій [34].

Друга праця Йосипа Кащишина «Завій над Луквою-рікою» – перша спроба осмислити історію стародавнього села Завій Калуського району, що на Івано-Франківщині. На фоні історичних подій, які відбувалися протягом багатьох століть на теренах України, автор книжки скрупульозно опрацювавши різноманітні історичні документи, що стосуються згаданого села: довідники, літописи, стародруки, рідкісну літературу, яка зберігається у фондах Національної наукової бібліотеки ім. Василя Стефаника та Центрального державного історичного архіву України м. Львова, – на основі зібраного матеріалу, а також розповідей та свідчень десятків старожилів села, змальовує яскраву, історично правдиву картину життя, побуту, вікової культури та сучасних звичаїв мешканців Завою, а також висвітлює внесок їх батьків, дідів та прадідів в боротьбу за звільнення України від іноземного поневолення. Книга розрахована на масового читача і несе в собі високий виховний потенціал любові до рідного народу та його культури [34].

Книга місцевого історика і педагога Федора Попадюка «Боднарів. Історія села на Калушині» є першою спробою на основі архівних документів, письмових літературних джерел, періодичних матеріалів, свідчень односельчан та спогадів очевидців висвітлити історію села Боднарів від найдавніших часів до наших днів. Видання ілюстроване та розраховане не тільки на мешканців села та району, але й науковців, істориків, педагогів, краєзнавців, усіх тих, хто цікавиться історією Прикарпаття [55].

Книжка Володимира Даніва «Бережниця: історичний нарис» – перша спроба осмислити історію рідного села, що на Калушині. Воно пережило, як і вся Галичина, дві світові війни, післявоєнні репресії і нелегкі роки післявоєнного відродження. Окрім історичних подій, в даній книжці представлені здобутки культурного розвитку села, тексти пісень, весільний обряд, ксерокопії різних

документів, якими користувався автор і упорядник книжки. Вперше у краєзнавчій літературі Івано-Франківщини так широко подані народні приповідки, тому праця автора може бути цінним посібником для учителів народознавства не тільки шкіл Калушини, але й усієї Західної України [24].

Цікаві свідчення про окремі населені пункти Івано-Франківської Бойківщини та їхні пам'ятки можна почерпнути з хрестоматії про місто Івано-Франківськ науковця Івана Монолатія. Мета цієї книги – ознайомлення українських запитливців з авторами краєзнавчих текстів, неправдоно забутими в обласному центрі за десятки років. Саме ця хрестоматія зможе змінити наше спільне ставлення до минулого міста і реально показати, що «краєзнавство не призначено для зачинених горищ і втаємничених», а для всіх тих, хто через знання історії рідного міста, та й загалом усієї території краю, намагається відхилити хвіртку в сад історії [83].

Особливу увагу вивченню пам'яток сакральної архітектури та меморіальних пам'яток нашого краю приділяє А. Червінський. Зокрема, у статті автор відстежує архітектурну шевченкіану і франкіану, генезу створення та увічнення у пам'ятках монументального мистецтва постатей Тараса Шевченка та Івана Франка на Прикарпатті за новітньої доби, підсумовує пов'язані з цим утруднення й набутки, визначає їх найближчі перспективи. Серед охарактеризованих пам'яток є низка, які розташовані на території Івано-Франківської Бойківщини [74].

Краєзнавець А. Костишин у статтях «Мандрівка Калушем. Площа Героїв та вул. Григорія Цеглинського: [з історії архт. споруд на цих вул.]» [37], «Мандрівка Калушем. «Старий центр міста»: [про пам'ятки арх. на вулицях Калуша: І. Франка, Д. Січинського, Т. Шевченка]» описує архітектурні споруди головного міста Івано-Франківської Бойківщини [38].

Особливу увагу вивченню пам'яток сакральної архітектури та меморіальних пам'яток нашого краю приділяли або сьогодні звертають увагу А. Червінський («Увічнення постатей Тараса Шевченка та Івана Франка у творах монументального мистецтва на Прикарпатті у 90-х роках ХХ – на початку ХХІ ст.» [74]), А. Костишин («Мандрівка Калушем. Площа Героїв та вул.

Григорія Цеглинського» [37], «Мандрівка Калушем. «Старий центр міста» [38]), М. Борис («Дім молитви (колишня синагога)» [12]), З. Годованець («Сакральна Бойківщина: [про дерев'яні церкви у селах Рожнятівщини]» [18]), Б. Гаврилів і М. Гаврилів («Пам'ятки історії та культури Івано-Франківщини» [23]), І. Проців («Стежками минулого. Книга присвячена 130-річчю будівництва храму святої мучинці Параскеви П'ятниці» [59]), С. Загребельна («З історії давніх храмів Калущини» [29]), Р. Козій («Церква Різдва Пресвятої Богородиці» [39]), Р. Процак («Церкви Прикарпатського краю» [58]), М. Паньків («Пам'ятки національно-визвольної боротьби українського народу в 40–50-х рр. ХХ ст. на Прикарпатті» [52]), Т. Маланюк («Історико-культурні пам'ятки Бойківщини як об'єкти туризму (на прикладі Рожнятівського району Івано-Франківської області)» [44]), М. Вуянко («Габівський Святомихайлівський монастир» [16]), У. Палійчук («Скульптурна франкіана Прикарпаття за радянської доби: між ідеологічною кон'юнктурою та національним ідеалом» [53]), Н. Руско («Храми Калущини: архітектурний хронограф погляд крізь століття Калуш» [61]), Н. Руско, Б. Струтинський («Історія духовного та культурного життя Підмихайля» [62]), Б. Савчук («Вшанування пам'яті про національно-визвольні змагання 40-х – початку 50-х рр. ХХ сторіччя в монументальній скульптурі Прикарпаття» [65]).

Пам'ятки сакральної архітектури краю досліджено у працях З. Годованця «Сакральна Бойківщина: [про дерев'яні церкви у селах Рожнятівщини]» [18], Б. Гаврилів і М. Гаврилів «Пам'ятки історії та культури Івано-Франківщини» [23], С. Загребельної («З історії давніх храмів Калущини» [29]), Р. Козія («Церква Різдва Пресвятої Богородиці» [39]), Р. Процака («Церкви Прикарпатського краю» [58]).

Корисною для нас стала стаття науковця Михайла Паньківа про пам'ятки українського визвольного руху в 40–50-х рр. ХХ ст. на Прикарпатті. У ній містяться матеріали, що стосуються духовної культури, матеріальних пам'яток (пам'ятники, символічні могили, хрести, пам'ятні дошки та ін.) на Івано-Франківщині, в тому і числі на території досліджуваної нами Калущини [52].

В статті присвяченій історико-культурним пам'яткам Бойківщини івано-франківського дослідника-туризмознавця Тараса Маланюка на прикладі Рожнятівського району проаналізовано історичні та культурні пам'ятки Івано-Франківської Бойківщини, зокрема Рожнятівщини. Розкривається питання щодо перспектив використання ресурсного потенціалу даного регіону для потреб туризму і екскурсійної діяльності [44].

В статті Уляни Палійчук розкрито генезу та процес розвитку скульптурної франкіани на Прикарпатті за радянської доби, з'ясовано її кількісні та якісні характеристики та вплив на подальший розвиток монументального мистецтва в краї. Для її реалізації авторка спиралася на різновидову (наукові дослідження, путівники, каталоги тощо) та різнофахову (історичну, історико-краєзнавчу, мистецтвознавчу) літературу, матеріали періодичної преси та інші джерела [53].

У роботі наукової співробітниці Івано-Франківського краєзнавчого музею Марії Вуянко «Грабівський Святомихайлівський монастир» охарактеризовано історія монастиря в с. Грабів Долинської міської ради (колишнього Рожнятівського району) – одного з малодосліджених українських чернечих осередків на Калущині [16].

Друковані праці дослідниці Надії Руско «Храми Калущини: архітектурний хронограф погляд крізь століття Калуш» [61], «Історія духовного та культурного життя Підмихайля» [62] ознайомлюють нас з історією про всі знакові святині Калущини, пам'ятки сакральної архітектури та мистецтва. Нині церкви – найвизначніші пам'ятки архітектури та сакрального мистецтва, свідки історії, які є у кожному селі Калущини. Книги написані на основі архівних матеріалів, шематизмів, спогадів священників та місцевих жителів.

У статті Богдана Савчука йдеться про добу національно-визвольних змагань, увіковічену у творах мистецтва – монументальній скульптурі Прикарпаття. Говориться не тільки про видатні постаті, а й про пересічних учасників тих історичних подій, аналізуються зафіксовані та узагальнені пам'ятки національно-визвольної боротьби часів української незалежності, а також твори

монументального мистецтва радянської доби. Частина з цих пам'яток зосереджена на території Івано-Франківської Бойківщини [65].

Вивченням музейної справи Івано-Франківської Бойківщини займаються В. Квітень («Музею-оселі родини І. Франка в Підгірках – 20 років» [36]), Ю. Баліцька («Музей на узбіччі: [про діяльність музею-оселі І. Франка у Підгірках]» [7]), Є. Бардяк («Історико-краєзнавчий музей Калушини: [про експонати музею]» [9]), І. Тимів («Історія музейництва на Калушині: локальний вимір» [67]), П. Вичівський («Музеї Івано-Франківської області та їх роль в розвитку туристичної галузі регіону» [14], «Перспективи використання музеїв Прикарпаття в туристичній галузі регіону» [15]) та ін.

Музейна справа Івано-Франківської Бойківщини знаходиться у полі зору наукового співробітника Краєзнавчого музею Калушини Івана Тиміва. У збірнику «Історія музейництва на Калушині: локальний вимір» він помістив наукові розвідки, присвячені утворенню краєзнавчих музеїв Калушини, вивченню джерельної бази з метою збереження національної пам'яті, формуванню експозицій, основного й допоміжного фондів музейних установ. Видання адресоване музейним працівникам, краєзнавцям, історикам, учителям, студентам та всім, хто цікавиться історією музейництва [67].

В статті івано-франківського дослідника Павла Вичівського проаналізовані особливості використання музеїв Івано-Франківської області в туристичній галузі регіону. Визначено, що на території краю є 16 музеїв які перебувають у комунальній власності та близько ста які діють на громадських засадах. Вказано на те, що всі музеї є складовою частиною історико-культурної спадщини України і опорним елементом формування громадянського суспільства. Підкреслено, що музеї Прикарпаття, зокрема і на території Івано-Франківської Бойківщини, можуть стати засобом патріотичного та національного виховання молоді, а також посприяти в розвитку нової політики музею, яка б полягала у відкритості та розлогому доступу суспільства до пам'яток історії, культури, природи свого краю [14].

Отже, у першому розділі «Історіографія проблеми» усі наукові напрацювання із проблеми можна умовно поділити на дві великі групи: монографії і статті та підручники, посібники, хрестоматії. Встановлено, що наукове дослідження історико-архітектурних пам'яток Івано-Франківської Бойківщини значно активізувалося на початку ХХІ ст., але не набуло системного і комплексного характеру.

РОЗДІЛ 2

Сакральні пам'ятки Івано-Франківської Бойківщини

Сакральні пам'ятки – архітектура священних споруд та місць. Вони є одними із найпоширеніших історико-архітектурних реакційних атракцій бойківського краю, адже зустрічаються у значній більшості населених пунктів. Івано-Франківська Бойківщина займає особливе місце у сакральному мистецтві України. Основними об'єктами сакральних пам'яток є церкви, монастирі, каплиці, синагоги, костели, цвинтарі, хрести та фігури, місця об'явлень.

Сакральні споруди Івано-Франківської Бойківщини можуть стати важливою складовою її туристичної та екскурсійної діяльності, адже вони є вагомою частиною як пам'яток архітектури та містобудування, так і історико-культурних реакційних ресурсів.

У передгір'ї Українських Карпат в долині р. Лімниці розташована Калущина. Цій частині Івано-Франківської Бойківщини можна пишатися лісами і пралісами, джерельними водами та великою кількістю старих церков. Все це є унікальним потенціалом, який слід раціонально використовувати та залишити для нащадків.

Візитівкою Калуша є римо-католицький Парафіяльний костел Святого Валентина (див. додаток Е), який знаходиться на висоті 315 м. над рівнем моря. Костел є першою мурованою будівлею міста, яка збереглася ще з XV ст. до сьогодні.

Не беручи до уваги те, що на цей час (XV ст.) в Калуші вже функціонував римо-католицький костел, польський король Казимир IV Ягеллончик 05.04.1464 р. надав місцевим католикам фундацію для побудови латинського парафіяльного католицького костелу Св. Валентина [21, с. 129].

Спершу костел було споруджено з дерева, в ньому були дерев'яні скульптури святих пророків і апостолів. Відправляв богослужіння кожної неділі священник спроваджений зі Львова. В 1475 р. із м. Кракова до м. Калуша привезено духовний орган, який супроводжував костельні відправи. Відвідували костел не лише місцеві поляки, але й католики із найближчих населених пунктів [21, с. 129].

Ця парафія була досить великою, її провадили пробст (керівник церкви. – *Т. П.*) і 8 ксьонзів, які тоді називалися «вівтаристами». При храмі у XVI–XVIII ст. діяла католицька школа і лікарня. Костел декілька разів горів під час нападів татар на місто Калуш, в 1565 р. він зазнав найбільшої шкоди. Про ці збитки стало відомо польському королю, великому князю литовському та Руському – Стефану Баторію, і за його велінням в 1578 р. римо-католицький храм було повністю відновлено [21, с. 130].

Наново збудований фарний костел із смерекового дерева і покритий гонтою у 1770 р. На той час в храмі зберігалися унікальні католицькі стародруки, золоті келихи, позолочені шати священників, срібні свічники [21, с. 130].

В 40-х рр. XIX ст. було прийнято рішення вимурувати католицьку святиню, 1841 р. розпочато будівництво храму, яке остаточно завершилося у 1845 р. У 1842 р. храм посвячено єпископом Львівським, ім'я якого невідоме. Новий ремонт проведено у 1874–1875 рр., через рік зведено нову вежу [21, с. 133].

Значно збільшено вікна, добудовано дві бічні каплиці, перекрито дах чорною дахівкою, збудовано вежу та інші елементи, які отримали свій теперішній вигляд під час капітального ремонту у 1910–1912 рр. [21, с. 135].

Реставрацію костелу проведено у 1921 р. за старанням фірми братів Фельчинських, а у 1926 р. перед фасадом поклали нові сходи. У 1928 р. змонтовано електричне світло та споруджено новий головний вівтар авторства львівського майстра Яна Войтовича з м. Перемишляни. У 1930 р. покладено нову підлогу. У головному вівтарі поміщено нові образи Матері Божої Цариці Корони Польської і Святого Валентина, автором яких був львівський художник Станіслав Батовський.

З приходом радянської влади після закінчення Другої світової війни в костелі облаштували зал фізкультури для місцевої школи. З пом'якшенням свавілля радянського атеїзму храм передали Українській Православній Церкві [21, с. 136].

У 1998 р. костел повернено римо-католицькій парафії. У відповідному урядовому документі вказувалося: «Відповідно до ст. 17 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», враховуючи висновок Калуської міської

ради та розглянувши заяву римо-католицької громади м. Калуша, передати культову споруду – костел Св. Валентина у власність вищезгаданій релігійній громаді після її звільнення православною громадою парафіян церкви св. Григорія Богослова» [1, с. 49]. Незабаром було розпочато ремонт костелу, який у 2001 р. був на завершенні. Наново освячений костел 30 серпня 2008 р.

Територія колишнього Михайлівського чоловічого монастиря, що знаходиться на околиці села Підмихайля Новицької територіальної громади Калуського району – одне з благодатних місць Івано-Франківщини. Тут б'є цілюще джерело святого Іоана.

На руських землях протягом першої половини XIII ст. хазяйнувала орда монгольського хана Батия. Його війська повністю зруйнували м. Київ і продовжували пустошити східну частину України [62, с. 50]. Рятуючись від нападу ординців, східноукраїнські та київські ченці-монахи покидали свої осілі святі місця, при можливості забирали святі речі, створювали малі чернечі групи та йшли у віддалені місця. Багато монахів з чудотворними іконами переходили на західні землі України, поселялися переважно у лісній місцевості, там вони відновляли своє чернецтво, відбудовували храми [62, с. 51].

Тому, можна припустити, що десь в середині XIII ст. київські монахи з Чудотворною іконою святого Архистратига Михаїла прибули і на «Чорну гору» в с. Підмихайля. Скільки монахів сюди перейшло точно невідомо. Одні стверджують, що 7, інші кажуть, що 9. Невідомим залишається і вік монахів. Є твердження, що разом із ними прибув їхній ігумен Іоан, якому на той час було приблизно 70 років. Існують припущення, що з монахами на цю гору прибули й декілька світських людей, мабуть, це були окремі родини [62, с. 52].

Зусиллями монахів і світських поселенців протягом 1420–1421 рр. на горі збудовано підземельну церкву, в якій знаходилась чудотворна ікона Архистратига Михаїла. Освятили підземельну церкву на честь Іоана Хрестителя. Чудом внизу під горою потекла вода, і утворилося джерельце з лікувальною водою, на місці якого побудували чудесну криницю. Його так і назвали «Цілюще джерело

Святого Іоана». По великих святах, біля цього святого джерела збиралося багато людей, які приїздили на прощі до монастиря [62, с. 55].

До сьогодні живе переказ про те, як «один пан з панною, 7 липня, їхали на прощу до криниці зі своєю 8-річною сліпою донькою. Там, біля кринички, монахи над нею помолилися, і вона, промивши свої очі водою, стала зрячою. За це пан дав на монастир велику офіру. Коли він вдруге приїхав до монастиря зі своєю зціленою дочкою, тоді знову дарував для монастиря щирі жертви, в тому числі великий дзвін» [62, с. 56].

За однією з легенд, яку записав о. Богдан Челядин: поважний калуський староста привозив до монастиря свою хвору сестру, яка не могла ходити, а коли помилася тією водою, то стала здоровою і потім ще декілька разів своїми ногами ходила до того місця. За це Калуський староста звільнив монастир і жителів села на цілий рік від сплати податків [62, с. 57].

З часом, кількість монахів збільшилась, і в печерній церкві почало не вистачати місця. Це слугувало будівництву дерев'яного храму, який монахи назвали в честь Архистратига Михаїла [62, с. 58].

Монахів та світських людей хоронили на цвинтарі, що знаходився біля монастиря. Від цвинтаря до церкви Св. Архистратига Михаїла було прокладено підземний перехід, де монахи могли переховуватись. В XV ст. монастир розбудувався і частину своїх прибутків віддавав на розвиток с. Підмихайля. На його утриманні було близько 20 гектарів поля та приблизно 7–9 гектарів лісу. На спільну молитву до монастиря часто приїжджали паломники, поважні світські і духовні особи складали свої пожертвування [62, с. 60].

Чи не щороку, протягом 1498–1509 рр. на Калушину здійснювалися набіги татар. У першу неділю після Великодня, 22 квітня, татари увірвалися до Михайлівського монастиря. Монахи встигли сховатися в підземному переході, взявши з собою ікону Архистратига Михаїла та інші цінні речі. Залишені в монастирі речі татари забрали з собою, підпалили Михайлівську святиню та відступили. Монахам вдалося погасити вогонь і поступово відновити святиню.

Згодом, вони знову жили тим життям, яке вели до нападу татар на монастир [62, с. 62].

Другий напад на монастир стався у 1524 р., коли на Прикарпаття учинив набіг загон турків чисельністю 16 тисяч, тоді сильної шкоди зазнала Калущина та її святилища. На щастя, Михайлівський монастир знову був врятований [62, с. 62].

Відомий польський дослідник Маврицій Горн (1917–2000) писав: «На початку 1605 р. Калущина була майже знищена; у густому лісі на горі горіла церква велика, а у долині, недалеко, плакали три річки». Саме в цей час відбувся третій напад войовничих татар на с. Підмихайля і святиню, на жаль тоді було повністю знищено Михайлівський монастир. Після цього протягом 1606–1611 рр. монахи Михайлівського монастиря перебували у глибині густого лісу у Грабівці. Там, за деякими даними, вони збудували церку і утворили невеличкий монастирець. В 1614 р. монахи Михайлівського монастиря переселилися до Мянєвського скиту [62, с. 64].

У ХХІ ст. за кошти жителів с. Підмихайля наново відбудовано, зруйнований монголо-татарами Свято-Михайлівський монастир (див. додаток Є). «Це воістину святе місце, – кажуть парафіяни цього села, – і ми його відновили, щоб люди приїжджали сюди молитвувати, напиться з криниці цілющої води, відчутти Божу благодать і зцілитися» [62, с. 65].

Український вчений та історик Володимир Васильович Грабовецький (1928–2015) писав: «Ще нерозгаданою таємницею є український монастир, який існував біля с. Грабівка на Калущині» [14, с. 280]. На основі церковних візитацій митрополичої Львівської Консисторії св. Юра, він встановив та підтвердив, що такий монастир справді існував. У горішній частині с. Грабівка лишилися тільки окремі рештки монастирської будови.

Старожили с. Грабівка переповідали, що «уся ділянка монастиря була обгороджена дерев'яним парканом. Монахи мали свої пасовища, сади, поля, і сіножаті». Припускали, що на території монастиря знаходилася криниця із цілющою водою. Зауважували, що «територія Лукванського (інша назва) монастиря складалася з монастирської і трапезної церкви, келій, дзвіниці та

цвинтаря». Серед міркувань є припущення, що Грабівський монастир виник тоді само, коли Угорницький та Крилоський монастирі на Прикарпатті. Як і інші ченці, грабівські монахи, строго дотримувалися «Уставу». Відправляти Богослужіння мав право священнослужитель середнього (другого) ступеня, що прийняв чернецтво. Відправа відбувалася під спів монашого хору [20, с. 281].

В 1744 р. відбулася реорганізація. Лукванський монастир закрили через нестачу фондів на прожиття монахів і приєднали до Крилоського монастиря Галицького району. Частина грабівських монахів там і осіла [20, с. 282].

Як наслідок, монастирські будівлі з часом повністю занепали, від Лукванського монастиря залишилися тільки перекази старожилів та руїни. Так і не вдалося встановити куди поділися церковні стародруки, дзони, іконостас, та образи [20, с. 282].

А у селі Цвітова Войнилівської територіальної громади Калуського району збереглася неабияка пам'ятка – Реформаторський костел 1938 р. будівництва, який розташований у самому центрі села (див. додаток Ж) [58].

Споруду побудовано перед Другою світовою війною в архітектурному стилі неоготики. Високий дерев'яний готичний шпиль завершує кам'яну дзвіницю. Дерев'яні арочні двері прикрашають храм в дусі середньовіччя, вузькі прямокутні віконні прорізи, характерні для оборонних споруд. На платформі з численними арочними отворами стоїть дзвіниця, яка завершується вежею з дерев'яним шпилем, який наче торкається неба, у вигляді загостреного конуса і меншими конусами навколо нього. До головних воріт ведуть муровані сходи, храм знаходиться на природній височині [58].

Реформаторська споруда викликає цікаві асоціації і залишає таємничу атмосферу. Костел реформаторів, на сьогодні, не діє, однак продовжує бути досить інтересною готичною архітектурною пам'яткою для гостей та мешканців [58].

Історію Церкви в'їзду Господа Нашого Ісуса Христа в Єрусалим, що в селі Старий Угринів Новицької територіальної громади Калуського району, можна простежити з середини XVI ст. Документальні матеріали підтверджують, що у

1565–1566 рр храм уже існував. В документах зазначено і про зведення нового храму на тому ж місці в 1735 р. та у 1820 р., тобто через 85 років. [58].

Під час Першої світової війни вибух артилерійського снаряду знищив церкву. Тому в 1923 р., на колишньому місці знову звели храм, який уцілів до наших днів. У радянські часи богоборства храм зазнавав деяких ушкоджень, але у 1980–1990-х рр. його повністю відновили [58].

Протягом 1906–1933 рр. в цій церкві служив священник, капелан Андрій Бандера (1882–1941). Разом зі своєю сім'єю він мешкав у резиденції, збудованій у 1890-х рр. До резиденції, за шематизмом 1931–1932 рр., належало 35 га поля, з них 18 га ріллі. А. Бандері належало понад вісім моргів пасовища, 20 моргів сінокосів, 36 моргів орного поля. Обробляти поле священникові допомагали селяни толокою [32, с. 28].

Отець А. Бандера зумів зібрати наукову бібліотеку класичної, економічної, історичної та богословської літератури, маючи добре утримання від свого тестя. Відомо, що Андрій Михайлович Бандера був і культурно-громадським діячем. Відстоював інтереси українських виробників сільськогосподарської продукції, врегульовуючи надмірні поставки товарів польських поміщиків, в той час коли працював у Калуській філії «Сільського господаря». Про визначальну роль священника у відновленні діяльності просвітянської читальні с. Старий Угринів, заснованої 1904 р., під назвою «читальна братства Св. Андрея» свідчать архівні документи [32, с. 30].

Сьогодні церква є пам'яткою архітектури місцевого значення, яка стоїть у затінку дерев в самому центрі села. В плані будови п'ятибанна хрестоподібна споруда, яка має вигляд приземистої. З пн. боку в куточку між притвором і боковим вівтарем зведено сходи з дерева, які ведуть на другий ярус критого передсіння при передній стіні храму [32, с. 30].

Уже десятки років українські паломники мандрують до «Святої гори» у селі Середнє Войнилівської територіальної громади Калуського району, які щиро вірять, що саме на цьому місці у 1954 р. з'явилася Мати Божа, і вважають те місце блаженным. Середнянська гора, яку все частіше іменують Святою – місце

багатолюдного паломництва людей, які вважають себе справжніми християнами, у першу чергу це місце вірян-покутників, які організували свою секту на заході України в 60-х рр. минулого століття. Їхнім місцем релігійного поклоніння є середнянське джерело з напрочуд чистою та крижаною водою, яке має зцілюючі властивості. Найстарші жителі цього села переказують, що здавна ця вода допомагала лікувати деякі очні захворювання, хвороби шкіри і навіть внутрішні органи [34, с. 16].

Паломництво прочан із Тернопільської, Закарпатської, Львівської та інших областей на Середнянську Святу гору почалося ще у ХХ ст. Якби радянська влада не переслідувала прочан, с. Середнє могло б стати своєрідним підкарпатським місцем паломництва та зцілень, з відповідною інфраструктурою, котра б забезпечувала робочими місцями жителів с. Войнилів та інших наближених сіл [34, с. 17].

Рожнятівщина поряд з Долинщиною має значний туристично-рекреаційний потенціал, що дає Івано-Франківській Бойківщині великі можливості для розвитку туризму. Цьому сприяють як різноманітність природних факторів, так і наявність сакральних пам'яток історії та культури.

Скит св. Андрія Первозванного (див. додаток Г) – старовинне місце в урочищі Лужки, що на віддалі чотирьох кілометрів від с. Осмолоди Перегінської територіальної громади Калуського району. Неподалік урочища Лужки, у ХІХ, виникло поселення лісорубів, і саме для їхнього духовного наставництва організовано скит [44, с. 54].

Монастир отців Студитів у Лужках був споруджений завдяки пожертві митрополита Андрея Шептицького та мистецьким вказівкам о. ігумена Климентія. На стійкому фундаменті зібрано куплену в с. Ріпне стару бойківську церкву, яку ззовні оббили кедровими гонтами, так, що вже на великій відстані всі, що їхали залізницею, могли її побачити. В середині приміщення поставили утрамбовану, вирівняну та помазану глиною землю. Ігумен Климентій заявив «тепер буде річчю українських малярів сказати своє слово, себто так вималювати її, щоби вона стала зразком для всіх тих, що колись будуть цікавитись українською церковною

іконописцю». Сакральна споруда з малесенькими бойківськими вікнами згодом зовсім почорніла. Вона добре збереглася і стала гарною пам'яткою нашого минулого. Чепурна будівля монастиря з господарськими будинками знаходиться на відстані 20 метрів від церкви. 9 гектарів лісу подарував монастирю митрополит УГКЦ Андрей Шептицький. Монахи частково викорчували ці угіддя, перетворивши їх для обробітку землі [48, с. 9].

З благословення церковної влади, у 1999 р., храм розібрали та спалили, оскільки було уже неможливо провести його реставрацію. Але згодом на фундаментах старих споруд постали нові. На празник св. апостола Андрея Первозванного, 13 грудня 2009 р., у новому освяченому храмі відбулися перші богослужіння. Розвивати духовне життя, стреміти до досконалості в молитві, а також докладати усіх Богом даних талантів до розбудови скиту є основними завданнями Студійського скиту сьогодні [44, с. 55].

Унікальною історико-архітектурною пам'яткою Рожнятівщини є «Кедрова палата» (див. додаток Д) митрополита Андрея Шептицького, де свого часу він любив найбільше відпочивати.

Сильвестр Сембратович митрополит ГКЦ у 1892 р. купив 6 гектарів Лютої гори в урочищі Підлюте поблизу с. Осмолода. Тут митрополит побудував «Кедрові палати», будинок був побудований із кедрів, які і досі ростуть в цій місцевості, тому і отримав таку назву. Митрополичі палати у роки Першої світової війни було сильно зруйновано, і вона стала зовсім непридатною для подальшої діяльності [44, с. 56].

Андрей Шептицький почав активно розбудовувати цю територію після того, як став митрополитом Греко-католицької церкви. Завдяки митрополиту ГКЦ, курорт у Підлютому набув великої слави у багатьох людей з недугами й просто тих, хто цікавився відпочинком у Карпатах. Було зведено будинки для відпочинку, створено три басейни з мінеральними водами та збудовано вузькоколійку Брошнів-Осмолода, яку згодом зруйнували. На відпочинок та лікування сюди приїжджали знатні особи не тільки з України, а й Польщі та Австро-Угорщини [44, с. 57].

На території Рожнятівщини у свій час діяло чимало українських монастирів. Одним із них є монастир у с. Грабів, який був заснований у XVII ст на одній із вершин хребта, що простягається вдовж лівого берега р. Манявка через села Спас, Грабів і прямує на місто Долину. Сьогодні до місця давнього монастиря можна дістатись через лісну дорогу, територія являє собою оточену лісом галявину. Монастир був чоловічим, стояв над річкою Манявкою, де ченці ловили рибу. Чернеча оселя, а саме маленькі монастирські будинки містилися Хоронищиському урочищі [16, с. 69].

На горі, поблизу монастиря, було кілька водних джерел, тому проблем із питною водою не було. Микола Тимчій один із старожилів с. Грабів називав це урочище «Хоронищі». Він відзначав: «Там колись була церква, де люди «хоронилися», «ховалися», «спасалися» від татар». Також пригадував, що на Хронищах був пам'ятний хрест, звідки його перенесли в село. Ймовірніше, він стояв на місці давнього монастиря. Місце розташування цього хреста на сьогодні невідоме [16, с. 69].

Досить часто в село приходили «законниці» з с. Гошів, які просили показати їм місце старого монастиря, це підтверджує те, що про існування монастиря у с. Грабів знали і інші монахи. Монахині збирали на території грабівського монастиря лікарські трави, які використовували для зцілення хворих людей [16, с. 72].

Яка була подальша доля ченців та монастиря жителі цього села не пам'ятають зовсім. Досить часто на давню монастирську територію ходили прочани, був там пам'ятний хрест, це місце вважали святим [16, с. 75].

З-поміж дерев'яних та мурованих церков, пам'яток сакральної архітектури найціннішим у Вигодській територіальній громаді колишнього Долинського району Івано-Франківської області є храм Введення Пресвятої Діви Марії (див. додаток А), побудований 1864 р. у с. Підліски. Напевно, це єдина в Україні дерев'яна церква, у якій знаходиться старовинний орган, виготовлений ще наприкінці XIX ст. майстром Я. Грохольським. Орган мав шість регистрів, один

мануал (клавiатура органа. – *Т. П.*), ручний мiх пiдкачували в процесi гри. Зовнiшнiй вид органа дуже скромний. [85, с. 193].

Коли то в Галичинi розпочалося переслiдування релiгiйних громад з боку радянської влади, вiдбувалися нищення церков, мешканцi села, щоб уберегти орган, розiбрали його як належно, на частини та заховали. Розiбраний орган зберiгався у хатах двох мешканцiв села довшiй час, до кiнця 1980-х рр., коли його вiршили наново зiбрати, щоб вiдновити його звучання. Розбирання органа в свiй час виконали грамотно i квалiфiковано: кожну трубу та кожну вiндладу (повiтряний канал. – *Т. П.*) вiдмаркували, i за тими позначеннями у 1990 р. брати Кизими наново зiбрали орган. Орган запрацював i на ньому знову можна було грати, але згодом вiн повнiстю вийшов з ладу i по нинi не працює [85, с. 194].

Перша церква в м. Долинi, про яку є iсторичнi згадки, вiдома як Церква Рiздва Пресвятої Богородицi (див. додаток Б). Збудована в 1648 р. у часи нацiонально-визвольної вiйни українцiв пiд проводом Богдана Хмельницького, це, напевно, i було основною причиною її будiвництва.

В дуже поганому станi, ймовiрно, вона вже була в другiй половинi ХІХ ст., коли церква простояла майже 250 рокiв. Греко-католицька громада в 1896 р. прийняла рiшення про будiвництво нової великої мурованої церкви. Близьче до головної вулицi мiста було вибрано дiлянку для будови. На високому технiчному i художньому рiвнi вдало виконано проєкт церкви, це демонструє i сама споруда [39, с. 193].

На спорудження церкви, грошей, якi збирали жильцi мiста, було мало, витратили вони їх дуже швидко. Через це будiвництво на невизначений термiн призупинили. Євреї хотiли викупити недобудовану сакральну споруду i переобладнати її пiд синагогу, натомiсть вiруючi парафiяни, збираючи грошi де тiльки могли, на це не погодилися, i власними силами та методами поволi продовжували будiвництво свого храму. В 1906 р. були завершенi основнi будiвельнi роботи, того ж року її освятив митрополит Греко-католицької церкви Андрей Шептицький [39, с.194].

В майстерні Наконечного з м. Кам'янки Струмилової в 1934 р. було виготовлено трьохярусний іконостас, який виконали з великою майстерністю, професійно, художнім смаком [39, с. 196].

До 100-річчя з дня освячення церкви проведено ремонт даху, який покрили оцинкованою бляхою. Затрати на це виділив відомий в українській діаспорі меценат – Омелян Антонович (1914–2008) [39, с. 197].

Також, в м. Долині у ХІХ ст. була дерев'яна синагога, малих розмірів. Її спорудження залежало від багатьох правових умов. Жидівська громада була зобов'язана отримати дозвіл на її будівництво. Але це було не важко, оскільки спочатку державне право не містило приписів, які б забороняли або ускладнювали побудову синагог. Натомість труднощі створювала церква, яка пильнувала, щоб божниці згідно з вимогами церковного права не вирізнялися розмірами і зовнішнім виглядом серед інших єврейських будинків, а також не стояли надто близько від церков [83, с. 127].

В 1897 р. євреї розпочали будувати нову цегляну синагогу, бо та не задовольняла потреб громади. Нова синагога мурована з цегли, на бетонному фундаменті (див. додаток В). була двоповерховою, у плані прямокутною. Підсобні приміщення розміщувалися в цокольному поверсі. Обрядовий зал, на першому поверху, мав гарний інтер'єр, залишки якого у 1980 р. можна було ще побачити. Пофарбованою в голубий колір з золотими зірками була стеля у вигляді куполів. Просторі балкони влаштовано з трьох сторін залу. Великі, з циркульним завершенням були вікна першого поверху; нульового – дещо менші, прямокутні. Дах з оцинкованої бляхи, двоскатний. Накриті черепицею бокові фронтони вимурувані вище даху і завершені уступами. У вигляді тригліфів (зубчиків) декоративне оздоблення мав карниз. Зовнішньої штукатурки не було [12, с. 47].

В 1942 р. німецькі фашисти почали масово винищувати євреїв міста, синагогу пограбували і перетворили на склад, у якому розміщали зерно та інші продукти, які збирали з населення та вивозили до Німеччини [12, с. 48].

На початку 90-х рр. ХХ ст. почалося відновлення релігійного життя і громада Євангельських християн баптистів тоді викупила будинок синагоги. Мало

вірилось, що цю споруду ще можна оживити. Але після довгих відновлювальних робіт храм був наново посвячений. Сьогодні це молитовний будинок [12, с. 48].

У місті Долина сотні років функціонувала римо-католицька парафія. Староста міста Станіслав Красіцький, під час панування Австрійської імперії, звернувся з проханням до місцевої влади, щоб вони збільшили дотацію на цю парафію. У 1835 р. його прохання задовольнили. З благословення священника Томаша Левандовського розпочалося будівництво нового каменистого костелу «Різдва Діви Марії» [10, с. 40].

Збудований в готичному стилі, костел є однефною спорудою (див. додаток Г). Споруда закладалася переважно з круглого, річкового каменю, який укладався у викопані довгого і глибокого ріву, без будь-яких зв'язуючих матеріалів. З цегли були вимурувані стіни костелу і склепіння. Гідроізоляції між стінами і фундаментом не було. Будівництво костелу закінчилось за три роки [13, с. 52].

Орган (1808 р.) і величезний вітвар перенесли зі старого костелу. Уже в 1838 р. житель с. Оболоня М. Савицький вдало відремонтував орган, але сьогодні інструмент, на жаль, втрачено. Ксьондз та митрополит Львівський – Францішек Піштек освятив костел [13, с. 52].

На третій рік існування, власне через поганий фундамент, обвалилося вимуроване склепіння і довелося починати нові ремонтні роботи. Змуровано сильні пілястри, на які опирається нове дерев'яне перекриття, скріплене металевими анкерами (сталева зв'язка. – *Т. П.*), для зміцнення стін в середині приміщення. Але, уже 1886 р. в мурах вежі появилися великі тріщини і дзвони з костельної вежі зняли та встановили в іншій дзвіниці. Був підготовлений проєкт зміцнення вежі. Продовжено вікна костелу, укріплено і добудовано головну вежу та встановлено годинник вже у 1889 р. Довелося частково переробити і вітвар у зв'язку з добудовою двох бокових приміщень [13, с. 52].

Костел майже повністю уцілів під час Першої світової війни. В 1920 р. поляки взяли до поліпшення вигляду костелу. Відновлені розписи стін проведено у 1934 р., на місці дерев'яної вибудовано муровану дзвіницю, стіни

якої були з тесаного сірого пісковика, мала вона 4 дзвони. Розібрали її в 1965 р. [13, с. 52].

В 1944 р. костел закрили, а поляків переселили до Польщі. На початку, костел використовували як зерносховище, а з 1948 р. його передали шкільній громаді для спортзалу.

З розпадом Радянського Союзу, римо-католицька громада підняла питання про повернення їм їхнього святилища. Так і сталось, у 1991 р. їм віддали руїну. Вигляд будівлі з кожним днем змінювався на краще, наполегливість та працьовитість робили свою справу. Того ж року привезли вітвар з м. Івано-Франківськ, який декан Івано-Франківської єпархії Римо-католицької церкви Казимир Галімурка подарував. 27 грудня 1991 р. посвятили костел і в той же день відбулася служба [13, с. 53].

Ремонту даху проведено в 1992 р. Стару бляху було знято і замінено на оцинковану, встановлено нові ринви. Вже майже зруйновану малу вежу розібрали. В 1996 р. працівник реставраційних майстерень Михайло Декальський зі м. Львова, розробив і встановив новий вітвар. Жителька м. Калуша Марія Андріїшин виконала головний образ вітваря, образ Пресвятої Діви Марії. Дзвін для костелу привезли з майстерні Фельчинських, яка розташована у м. Перемишль, Польща. Розібрано стару і встановлено нову огорожу у лютому 1998 р., замінили її на металеву з цегляних стовпів. З білого і чорного мармуру настелено підлогу. В теперішній час у костелі повністю відновлено інт'єр'єр [13, с. 54].

В с. Гошів Долинської територіальної громади на Ясній горі розташований Свято-Преображенський монастир, який нерозривно пов'язаний з чудотворною іконою Гошівської Богородиці, яку ще називають «Царицею Карпат» і вважається однією з найвеличніших історико-архітектурних та релігійних святинь Західної України. Щорічно десятки тисяч прочан з усіх куточків України та Європи з'їжджаються сюди для поклоніння Гошівській Богородиці та отримання відпусту.

Заснування монастиря пов'язують із лицарем королівського війська Кучулада, який у 1540 р. разом із монастирем побудував тут і церкву Успення Пречистої Діви Марії. Але, уже на початку XVII ст. церкву та монастир спалено кримськими татарами, а ченців вбито. У 1629 р. польський магнат та великий жертводавець Євстахій Шумлянський за власні кошти відбудував монастир. 5 серпня 1737 р. на Ясній Горі з'явилася ікона Ченстоховської Богородиці (після освячення Гошівська Богородиця) через заступництво якої до кінця XVIII ст. зафіксовано у монастирському літописі 117 чудесних зцілень. У 1950 р. монастир ліквідовано, священників та монахів заарештовано, а велику кількість цінних реліквій, серед яких була і Чудотворна ікона Гошівської Богородиці, конфісковано. До сьогодні не має відомостей щодо місця знаходження оригіналу ікони. Кілька років відтворював копію ікони відомий український іконописець Ювеналій Мокрицький. Освячено образ Папою Римським Іваном-Павлом II [11, с. 72].

28 серпня 2009 р. відбулася урочиста коронація Гошівської чудотворної ікони Божої Матері, для неї Папа Бенедикт XVI благословив та освятив золоту корону, а Папа Франциск 5 серпня 2014 р. посвятив коштовні ризи. Збережена у копії, Благодатна ікона продовжує творити численні чуда для віруючих, які щиро приходять до неї за допомогою [11, с. 73].

Отже, чи не в кожній територіальній громаді Калуського району є церкви, костели, синагоги, монастирі та інші важливі для того чи іншого населеного пункту Івано-Франківської Бойківщини сакральні споруди. Завдяки творчому підходу народних майстрів до архітектурно-пластичного трактування деталей створювалися виняткові зразки храмобудування, позначені гармонією форм і духовною величчю. Ще однією особливістю більшості церков цього краю є титули – наречення їх йменням святих, у день пошанування яких було посвячено церкву. Спільним залишається те, що вони пов'язують людину з чимось морально високим та духовним.

На всіх етапах суспільного поступу церква на території Івано-Франківської Бойківщини мала велике значення у житті громади села та міста, відігравала визначну роль у розвитку української нації, державності. Нелегким був

історичний шлях становлення і формування церков цього регіону, що зумовлено насамперед особливостями соціального, економічного, безумовно історичного та культурного розвитку сіл і міст Західної України. Подальше дослідження сакральних пам'яток послужить зростанню інтересу населення до свого рідного краю, його історії, традицій та звичаїв. А реставрація сакральних споруд сприятиме розвитку релігійного туризму в тих районах, де вони розташовані.

РОЗДІЛ 3

Історико-меморіальні пам'ятки регіону

Велику роль у формуванні історичної пам'яті, суспільних цінностей та збереженні минулого відіграє наша культурна спадщина, яка зафіксована в непорушних пам'ятках. Тобто, візуальні компоненти, що включають історико-меморіальні пам'ятки, створюють меморіальний простір, який не лише відображає історичну минулість нашого народу а й активно формує суспільні погляди громадян.

До історико-меморіальних пам'яток найчастіше відносять: меморіальні дошки, монументальні пам'ятники, стели, пам'ятні місця, меморіальні комплекси, окремі поховання й ін., як правило, присвячені видатним державним та історичним діячам, діячам науки, культури і мистецтва, а також встановлені для збереження історичних та пам'ятних подій.

В головному місті Івано-Франківської Бойківщини Калуші досить багато високохудожніх пам'ятних знаків на честь відомих і видатних особистостей.

Один з них знаходиться на вул. Грушевського, 30, встановленого у 1993 р. в пам'ять про українського дисидента, політв'язня, Героя України – Олексу Гірника (1912–1978), який з 1953 р. проживав разом із дружиною Кароліною у м. Калуші. 21.01.1978 р. Олекса Гірник на знак протесту проти російської окупації на Україні вчинив акт самоспалення біля могили Тараса Шевченка на північному схилі Чернечої Гори у м. Канів Черкаської області [37, с. 10].

У 1981 р. на честь неповторного українського поета Івана Франка встановлено меморіальну дошку на приміщенні колишнього Народного дому в м. Калуші, в будинку якого 12.08.1884 р. Іван Якович виступав на зібранні літературного гуртка [38, с. 10].

Меморіальна дошка на фасаді калуської редакції газети «Дзвони Підгір'я» по вул. Підвальна, 20 присвячена відомому поетові і педагогу – Йосипу Попадюку (1934–1991), який народився у с. Станькова Калуського повіту (нині населений пункт Верхнянської територіальної громади Калуського району). Саме Йосип

Попадюк з 1965–1975 рр. був керівником літературної студії «Карпатські акорди», яка діяла при редакції газети «Зоря Прикарпаття» [23, с. 83].

Пам'ятний знак учням Калуської торгівельної школи у м. Калуш (див. додаток І), які були привселюдно розстріляні німцями 04.11.1943 р. не може залишити байдужим нікого. 78 років тому нацисти арештували та розстріляли на центральній площі міста 14 хлопців, віком від 14 до 19 років, з українського націоналістичного підпілля. На сьогодні, не знайдено жодного офіційного документа про цю сумну подію, залишилися лише малі свідчення очевидців тих подій [5, с. 222].

«У понеділок, торговий день у Калуші, 4 листопада 1943 р. тих нещасних дітей Гестапо прилюдно на ринку розстріляно. З ними загинув і батько одного із засуджених. Того дня привезли засуджених [в Калуш] вантажним автотранспортом, збитих до крові і скатованих, тільки в білизні. Бідні діти були вже спокійні. Їхні вимучені і знеможені тіла вже не мали сили протестувати проти насильної смерті» [66, с.77].

Першу панахиду на місці розстрілу було здійснено 04.11.1989 р. Згодом, у 1997 р. місці розстрілу відкрито пам'ятний знак. Кожного року, 4 листопада, тут відбуваються панахиди та громадські віча [5, с. 223].

23.11.2015 р. на вул. Сівецька у м. Калуші з нагоди другої річниці Євромайдану, урочисто відкрито пам'ятний знак Героям Небесної Сотні (див. додаток ІІ), автором якого є скульптор – Ігор Семак. Відомо, що калушанин Ігор Дмитрів (1983–2014) був серед Героїв Небесної Сотні [80].

21.09.2018 р. на вул. Б. Хмельницького, встановлено меморіальну дошку поету-гумористу, члену Національної спілки письменників України – Івану Павлісі (1938–2015), який з 1974 р. переїхав жити до м. Калуша, де довгий час очолював літстудію «Карпатські акорди» та був головою міськрайонного об'єднання товариства «Просвіта» ім. Т.Г. Шевченка [17].

Серед пам'ятних знаків малих населених пунктів Калущини необхідно виокремити хромонікелевий латинський хрест, що знаходиться у с. Завій Новицької територіальної громади Калуського району в урочищі «Царкове», з

правої сторони дороги, що веде на лісопильний завод. В 1992 р його встановлений мешканець села О.В. Савчук з написом: «На цьому місці 7 грудня 1947 року загинула медсестра-машиністка (друкарка) Дзундза Марія» [35, с. 528].

В урочищі «Діли», між селами Бережниця і Завій, встановлений і посвячений край дороги у 2004 р. бетонний хрест з мармурової крихти з надписом: «На цьому полі загинули герої Базюк Степан Васильович (1919–1945 рр.), Базюк Іван Васильович (1910–1945 рр.). Вічна їм пам'ять і слава» [35, с. 528].

В 1941 р. висипана, але зруйнована у 1950-х рр. представниками радянського тоталітарного режиму символічна могила бійцям Легіону Українських Січових Стрільців у с. Завій Новицької територіальної громади Калуського району. У 1990 р. з ініціативи сільського осередку Народного руху України повторно насипана з глини і покрита дерном. Символічний березовий хрест встановлений на вершині. Огороджена, помальованим фарбами кольорів національного прапора України дерев'яним парканом [35, с. 528].

Пам'ятник Степану Бандері (1909–1959) у с. Старий Угринів Новицької територіальної громади Калуського району, відкрито 14 жовтня 1990 р., але 20 грудня 1990 р. його було підірвано. Другий пам'ятник на цьому ж місці відкрито 30 липня 1991 р., який знову було знищено. Третій пам'ятник, який, на щастя, зберігся до наших днів було відкрито 17 серпня 1992 р. На сьогодні, біля нього часто проводять різні патріотичні заходи [52, с. 358].

В с. Довгий Войнилів Войнилівської територіальної громади Калуського району завдяки комітету лісового господарства та пошуковою молодіжною організацією «Обеліск» встановлюють пам'ятні знаки, хрести на місцях загибелі вояків УПА. Так недалеко від цього села в урочищі Токарівка поставлено дубовий хрест, де було польське поселення, невинно-убієнним людям. У Перекіському лісі, де загинули вояки УПА, впорядковано місце криївки і поставлено хрест. А в урочищі Перекоси на місці де загинули чотири воїни УПА, впорядкували могилу, поставили хрест і меморіальну дошку. Могила освячена, відправлена панахида. На сільському цвинтарі цього села знаходиться могила в якій поховано 12 вбитих у 1948 р. повстанців. На могилі поставлений «Березовий хрест» [30, с. 109].

В с. Середнє Войнилівської територіальної громади Калуського району 17 березня 1997 р. був проведений мітинг, присвячений пам'яті поета Олесь Бабія і відкрито меморіальну дошку з барельєфом на будинку Середнянської школи. Скульптор – Ігор Семак. Олесь Бабій (1897–1975) – поет і прозаїк, публіцист і літературознавець, січовий стілець і вояк УГА, професор університету і громадський діяч [34, с. 120].

Жителі смт. Войнилів Войнилівської територіальної громади Калуського району шанують пам'ять про свого знаменитого земляка, літературного критика і публіциста родом із с. Войнилів Калуського повіту – Миколу Федюшка-Євшана (1889–1919). Хоч прожив він коротке життя, але був помітною постаттю в українській літературній критиці. Більше 170 статей, нарисів, рецензій налічує список його публікацій. Місцева школа та вулиця, на якій стояв будинок його батьків, носить його ім'я. Меморіальну дошку роботи архітектора Петра Пострильоного і скульптора Василя Вільшука встановлено на будинку школи. На дошці уривок з вірша «На могилі Євшана», його портрет та роки життя [30, с. 100].

Відомому громадсько-політичному та військовому діячу, архітектору Листопадового чину (1918), внаслідок якого постала ЗУНР – Дмитрові Паліїву (1896–1944) відкрито меморіальну дошку 2001 р. у с. Перевозець Войнилівської територіальної громади Калуського району [49, с. 104].

У с. Боднарів Калуської територіальної громади Калуського району встановлено пам'ятник Герою Радянського Союзу молодшому лейтенанту О. Корякову, який загинув під час бою за Боднарів 26 липня 1944 р. та впорядковано символічні могили провідникам УПА О. Луцькому і М. Дяченку [55, с. 56].

На Долинщині можна побачити велику кількість пам'ятних знаків та меморіальних дошок полеглим воякам, жертвам фашизму та поважним особам, які тут народилися та працювали.

Завдяки сприянню місцевої влади, Долинської районної організації українського товариства охорони пам'яток історії та культури, та зацікавленим особам у м. Долина знайшли своє почесне місце такі пам'ятки: пам'ятник

Михайлу Грушевському на проспекті Незалежності, пам'ятник Тарасу Шевченку по вул. Міцкевича, пам'ятний знак нащадкам про насильне виселення українців з їхніх етнічних земель в 1944, 1945, 1946, 1947 та 1951 рр. по вул. Грушевського, пам'ятник «Борцям за Українську державу» на майдані Січових Стрільців та пам'ятний знак жертвам фашизму 1943р. на вул. Південна [79].

Для увіковічення пам'яті патріарха Любачівського в м. Долині було виготовлено погруддя кардиналу Мирославу-Івану Любачівському, яке встановлене на вул. Шептицького. Мирослав-Іван Любачівський (1914–2000) – патріарх Помісної Української Греко-католицької Церкви. 25 травня 1985 р. Папа Іван-Павло II дав йому найвище відзначення у Вселенській Христовій церкві – іменував кардиналом. Найбільшим пам'ятником його діяльності та ініціатив є відновлення Богословської академії у м. Львові (1992) [76, с. 164–165].

Серед відкритих меморіальних дошок у м. Долина необхідно виокремити пам'ятний знак Ярославу Лопатинському з барельєфом, по вул. Омеляна Антоновича – на фасаді колишньої музичної школи. Ярослав Лопатинський (1871–1936) – відомий український композитор і лікар. Найяскравіше розкрились його здібності мініатюриста – лірика в романсах та піснях, яких написав найбільше. Досить популярним був збірник 27 сольних пісень написаних за період 1917–1936 рр. і виданих львівським видавництвом «Торбан». Ці музичні твори були написані на слова Тараса Шевченка, Юрія Федьковича, Лесі Українки та інших українських поетів і відзначалися емоційністю, ліризмом, наспіваною мелодією, що підтверджує талант Я. Лопатинського як умільця сольної пісні. Він також автор хорової композиції «Вставай, Україно» [76, с. 160].

Ще одна меморіальна дошка Іванові Левинському з барельєфом знаходиться по вул. Пачовського (Побутова), 3 – на фасаді Долинської середньої школи № 1. Іван Левинський (1851–1919) – видатний діяч української культури, визначний архітектор, організатор національної промисловості, вчений. Багато споруд І. Левинського стали справжньою прикрасою м. Львова. Це – нинішній залізничний вокзал, музичний інститут, головний корпус лісотехнічного інституту, готель «Жорж», будинок страхового агентства «Дністер», елементи

оперного театру, палаци Рильських та Дідушицьких, безліч інших споруд м. Львова та міст Галичини [76, с. 152–154]. Обабіч цієї дошки на цьому ж будинку знаходиться меморіальна дошка Михайлові Пачовському з барельєфом. Михайло Пачовський (1861–1933) – український письменник, просвітитель, педагог, фольклорист, композитор-аматор, засновник і директор Долинської української приватної гімназії ім. Маркіяна Шашкевича. Відомий у літературі як автор багатьох праць з фольклору. В молоді роки зібрав на Долинщині, Стрийщині, Коломийщині зразки усної словесної творчості. У 1892 р. опублікував фольклорне дослідження «Про вплив християнства на усну словесність русинів» [76, с. 193–194].

По вул. Омеляна Антоновича, 18/1 на фасаді власного будинку знаходиться меморіальна дошка Оксані Грицей (1911–1988) – українській народній майстрині різьблення і випалювання. О. Грицей заслужений майстер народної творчості УРСР, саме вона вперше на Прикарпатті застосувала електричні писаки. О. Грицей брала участь у виставках обласного та республіканського значення. Щороку створювала по 6–10 робіт на дереві, застосовуючи методи випалювання, різьби, інкрустації. Це – портрети видатних особистостей України, космонавтів, діячів СРСР. В доробку художниці значне місце займають декоративні тарілки, шкатулки, альбоми, книги-адреси, писанки, українські шахи тощо [76, с. 71–72].

На фасаді Народного дому м. Долини по вул. Пачовського (Побутова) знаходиться меморіальна дошка з барельєфом Юрію Богдановичу Соловію (1932–1982). Відомий український диригент, організатор мистецьких колективів, популяризатор української пісні, заслужений працівник культури України. Ю. Соловій диригував також духовним оркестром, зіграв чимало ролей в самодіяльному народному театрі, допомагав самодіяльним колективам сіл, підприємств Долинщини [76, с. 224].

Барельєф по вул. Омеляна Антоновича, на фасаді колишньої музичної школи у м. Долині є знаком увічнення пам'яті Володимиру Горбовому. Володимир Горбовий (1899–1984) – нескорений борець за Українську державу, соратник

Євгена Коновальця, наставник Степана Бандери, один із засновників Організації Українських Націоналістів. В'язень сталінсько-брежневських катівень [76, с. 61].

У м. Долина на вул. Медичній, розміщена на фасаді хірургічного корпусу центральної районної лікарні меморіальна дошка Саві Романовичу Охрончуку. Сава Охрончук (1915–2001) – хірург, заслужений лікар України. Під його керівництвом в 1960-ті рр. побудовано корпуси нової лікарні у м. Долина. Йому одному з перших на Прикарпатті було присвоєно почесне звання заслуженого лікаря України [76, с. 134].

В окремих селах колишньої Долинщини, а нині Калуського району встановлені пам'ятні знаки та хрести жертвам голодомору 1932–1933 рр. Так, ці знаки пам'яті горезвісної української історії, окроплені радянським більшовицьким терором на Великій Україні, знаходяться у с. Надіїв і с. Гошів Долинської територіальної громади, с. Старий Мізунь і с. Шевченкове Вигодської територіальної громади, с. Кропивник Калуської територіальної громади Калуського району [79].

У м. Болехові Болехівської територіальної громади Калуського району на вул. Озаркевичів, 9 у 1980 р. завдяки старанням краєзнавця, бібліотекаря, громадсько-культурного діяча Романа Скворія встановлено меморіальну дошку, погруддя українській письменниці, громадській діячці, піонерці українського жіночого руху в Галичині – Наталії Кобринській (1855–1920) з написом: «В цьому будинку з 1884 по 1903 рік проживала українська письменниця і громадський діяч Н. Кобринська та неодноразово перебували видатні діячі української культури І. Франко, О. Кобилянська, М. Павлик» [76, с. 123].

1997 р. в с. Тростянець Долинської територіальної громади Калуського району, біля церкви, в урочистій обстановці відкрито меморіальну дошку Андрію Бандері, який походив з відомої галицької родини, був знаним священником, культурно-громадським та політичним діячем та батьком очільника Організації Українських Націоналістів Степана Бандери. Став жертвою свавілля комуністичного режиму. У січні 2009 р. в тростянецькому Народному домі відкрили музей родини о. Андрія Бандери [65, с. 364].

У 2004 р. на честь великого сина українського народу – Івана Франка було встановлено пам'ятник у смт. Вигода Вигодської територіальної громади Калуського району на вул. Данила Галицького. Його відкриття приурочено до 120-річного ювілею від дня заснування населеного пункту [79].

Досить недавно, а саме 23 вересня 2015 р. у с. Раків Брошнів-Осадської територіальної громади Калуського району, на фасаді Раківської загальноосвітньої школи I-III ступенів, відбулося урочисте відкриття меморіальної дошки на честь загиблого бійця Олександра Кармильчика. «Олександр став Героєм, який мужньо та героїчно боровся за Україну, відстоював її незалежність та територіальну цілісність» – так інформувала про цю подію прес-служба колишньої Долинської районної державної адміністрації [51].

На Рожнятівщині значну частину історико-меморіальних пам'яток становлять – меморіальні дошки видатним українським діячам та відомим уродженцям цього краю Івано-Франківської Бойківщини, пам'ятні знаки для увічнення історичних подій в даному регіоні.

У смт. Рожнятів знаходяться низка пам'ятних знаків і меморіальних дошок, присвячених історичним постатям, які мали відношення до подій у цьому містечку. Так, у 1966 р. у смт. Рожнятові на нинішній вулиці Д. Вітовського, було встановлено оригінальний пам'ятний знак Івану Франку: бронзове погруддя поета у вишиваній сорочці, що ніби виростає з кам'яної брили (скульптор – Й. Николишин) [45, с. 127]. Меморіальна дошка бронебійнику, Героєві Радянського Союзу – Андрієві Цапліну (1923–1944), який загинув в одному із боїв у 1944 р. під смт. Рожнятовом, встановлена у 1986 р., на приміщенні Рожнятівської школи [63].

У 1993 р. на площі Єдності в смт. Рожнятів було встановлено пам'ятний знак «Борцям за волю України», для увічнення слави і героїзму борців та визволителів України усіх часів [63]. 5 листопада 2015 р. на центральній площі містечка відбулося відкриття пам'ятника Героям Небесної Сотні та загиблим воїнам АТО (див. додаток 3). Він являє собою згорьовану матір, яка тримає на руках вбитого сина. У її очах передано біль усіх матерів України. По праву руку жінки

зображено події Революції Гідності, по ліву – бої на східних кордонах нашої держави у зоні проведення антитерористичної операції, вгорі – символічний вогонь і ангел, який уособлює душі Героїв, які відлітають у небо». Автор проєкту – Василь Вішук [79].

На Рожнятивщині відомим є «Пам'ятний знак 100-річчя початку української еміграції до Канади» у с. Небилів Перегінської територіальної громади Калуського району (див. додаток І). Задokumentована історія українського поселення у Канаді веде свій початок від 1891 р., коли зі села Небилів Калуського повіту до Канади прибули Іван Пилипів та Василь Ілиняк. Вони залишили для нащадків свої спогади, записані в 1932 р. українським громадським та політичним діячем, активним членом Товариства опіки над українськими поселеннями ім. Св. Рафаїла в Канаді – Іваном Боберським. Івана Пилипіва та Василя Ілиняка прийнято вважати першими українськими поселенцями в Канаді [33, с. 49–50].

У с. Ясень Перегінської територіальної громади Калуського району розташований чи не єдиний у світі пам'ятник святої тверезості – «Кам'яний хрест». Він являє собою литий з металу Хрест, який був привезений зі м. Львова. Його встановили, як пам'ять недбайливим господарям на місці спаленої корчми [23, с. 16].

В серпні 2000 р. канадець М. Жакела, виділяючи кошти на монумент Тараса Шевченка у своїй малій батьківщині, в листі до односельців писав: «Хай назавжди красується постать гіганта праці в моєму рідному Голині (населений пункт Калуської територіальної громади Калуського району)» [74, с. 222].

На території дитячої школи мистецтв (вул. 22 січня, 49), яку було освячено у 2001 р. у смт. Брошнів-Осада Брошнів-Осадської територіальної громади Калуського району знаходиться меморіальна дошка Володимирові Івасюку (1949–1979) –композиторові-виконавцю, поету, Герою України [63]. У цьому ж населеному пункті Рожнятівщини встановлено пам'ятний знак на місці пересильного табору у 1992 р. та пам'ятник односельцям, які загинули на фронтах Другої світової війни, скульптор – І. Селерна [63].

У с. Грабів Долинської територіальної громади Калуського району знаходиться пам'ятник односельцям, які загинули на фронтах Другої світової війни та за встановлення радянської влади (скульптор – І. Люклян). Схожий є у с. Вербівка Рожнятівської територіальної громади Калуського, також пам'ятник односельцям (1977 р.), які загинули на фронтах Другої світової війни, автором якого є скульптор В. Попович [63].

Пам'ятний знак жертвам геноциду та голодомору 1932–1933 рр. відкрито 1993 р. у с. Ілемня Вигодської територіальної громади та с. Липовиця Спаської територіальної громади Калуського району [63].

У с. Нижній Струтинь Рожнятівської територіальної громади Калуського району відомим є пам'ятний знак на місці загибелі стрільця УПА – Івана Бігуна «Івась» та пам'ятний хрест на могилі повстанців, які загинули в криївці у 1946 р., серед них – Марків Юрій (1923 р.н.), Бобик Йосип (1924 р.н.), Галюк Василь (1921 р.н.), Марій Федір (1923 р.н.), Дідоха Марія, Дідоха Іван [51]. Також в березні 2016 р. у цьому населеному пункті на фасаді сільської школи встановили меморіальну дошку на честь Героя Небесної сотні – Михайла Костишина (1971–2014) [63].

Пам'ятний знак громадському та військовому діячу, доктору філософії, лісництва та права, засновнику фореельного господарства, «Лісового музею» – Миколі Саєвичу (1885–1944) встановлено у с. Осмолода Перегінської територіальної громади Калуського району, який знаходиться на території ставкового фореельного господарства. М. Саєвич був призначений управителем та охоронцем митрополичих лісів Перегінської пущі, особисто митрополитом ГКЦ Андреем Шептицьким [79].

У с. Сваричів Рожнятівської територіальної громади Калуського району поставлений пам'ятний знак на місці загибелі військового, командира Калуського тактичного відтинку «Магура» (1945–1949), виконуючого обов'язків Крайового провідника ОУН «Карпати» (1949–1951) – Ярослава Косарчина «Байрак» і його побратимів, які загинули 13 грудня 1951 р. [63].

10.11.1950 р. у с. Закерничне Перегінського району Станіславської області (нині населений пункт Перегінської територіальної громади Калуського району Івано-Франківської області) загинули: Іван Ганцюк «Вітер» – референт СБ Перегінського районного проводу ОУН, його охоронець – Микола Мельникович «Дід», Дмитро Юрків «Пісня» – референт пропаганди Калуського над районного проводу ОУН, Олена Мельникович «Надя» – зв'язкова цього ж проводу, Анна Петриній «Ксеня» – машиністка районного проводу ОУН. На цьому місці 12 серпня 2013 р. встановлено пам'ятний знак [63].

У с. Креховичі Брошнів-Осадської територіальної громади Калуського району знаходиться пам'ятний знак на могилі чотирьох вояків УПА – Михайла Козака, Іллі Степановича, Миколи Креховецького та Івана Легуна, які загинули 1945 р. та пам'ятник в честь підпільників ОУН, які загинули 22 грудня 1944 р. на тому ж місці [63].

24 листопада 1944 р біля с. Красне Перегінського району Станіславської області (нині населений пункт Перегінської територіальної громади Калуського району Івано-Франківської області) загинув командир військової округи УПА ВО-2 «Буг» – Остап Линда «Ярема» та Іван Кобилинєць «Сокіл» – командир куреня «Промінь» На цьому місці встановлено пам'ятний знак [63]. Пам'ять про загиблих героїв бережуть і в с. Ловаги Перегінської територіальної громади Калуського району. Саме тут, 1 липня 1951 р. загинув заступник провідника Калуського окружного проводу ОУН – Григорій Вацеба «Сулима», його дружина Марія Вацеба та Ярослав Белейович «Дуб» [63].

На території Перегінської ЗОШ І-ІІІ ступенів у смт. Перегінське 24 квітня 2017 р., до дня Героїв, було урочисто відкрито і освячено меморіальну дошку підпільникам, ув'язнених в 1950 р. [63].

17 червня 2018 р. у с. Цінева Дубівської територіальної громади Калуського району було освячено пам'ятний знак, встановлений на честь підпільників, котрі загинули в 1948–1949 рр. неподалік цього села. Серед них: стрілець боївки СБ райпроводу ОУН – Василь Бойко «Богдан», родом із с. Грабів Долинського повіту (нині населений пункт Долинської територіальної громади Калуського району

Івано-Франківської області), керівник боївки СБ райпроводу ОУН – Володимир Косів «Кудияр», родом із с. Ріпне Долинського повіту (нині населений пункт Дубівської територіальної громади Калуського району Івано-Франківської області) та керівник кущової ОУН – Михайло Данилишин «Циган», родом із Ціневи Долинського повіту [63].

Меморіальна дошка педагогу та просвітянину, старшині УГА – Ярославу Дякону встановлена на фасаді долішньої школи 20 січня 2019 р. в с. Петранка Рожнятівської територіальної громади Калуського району. Скульптор – Ігор Семак [63].

22 вересня 2019 р. в с. Спас Спаської територіальної громади Калуського району освячено пам'ятний хрест в честь підпільників з кущової боївки ОУН. Серед загиблих: Микола Николук «Байда», родом із с. Цінева, Василь Чоп «Рішучий», Іван Мацевка «Павук», Микола Лешко «Береза», уродженці с. Лоп'янка Долинського повіту (нині населений пункт Долинської територіальної громади Калуського району Івано-Франківської області), Дмитро Попович «Тонько», родом із с. Лецівка Долинського повіту (нині населений пункт Дубівської територіальної громади Калуського району Івано-Франківської області) [63].

Отже, меморіальні пам'ятки історії і культури Івано-Франківської Бойківщини були й залишаються джерелом пізнання нашої минувшини і досвіду багатьох поколінь, увічнюють народну славу про різні події та різних осіб. Саме нерухомі пам'ятки є найбільш наочною формою пам'яті окремої людини і суспільства загалом. Знайомство з важливими сторінками мулого нашої країни набуває у процесі сприйняття нерухомих пам'яток історії загальнодоступної, емоційної форми, сприяючи не лише знайомству з історичним минулим, але всебічному розвитку людину

Завдяки пошуковій роботі за роки незалежності фонд меморіальних пам'яток історії й культури значно збільшився. Встановлено також ряд нових пам'яток та реставровано старі. На сьогоднішній день існує загроза якщо не руйнації, то повного знищення окремих пам'яток, тому нам усім потрібно докладати

щонайбільше зусиль для збереження та охорони наших цінностей для майбутніх поколінь, патріотичного виховання молоді, пропагування і популяризації історії Івано-Франківської Бойківщини.

РОЗДІЛ 4

Освітньо-виховний потенціал музейних закладів краю у роботі зі школярами

Використання у шкільній роботі музейних закладів дозволяє підвищити рівень компетентності учнів, їхньої обізнаності з історією рідного краю, сприяє розвитку комунікативних здібностей, загальної та естетичної культури, спонукає до самостійної роботи, громадянської та творчої активності.

Освітнє середовище музеїв допомагає виконувати виховні функції, формує практичні навички дослідницької, пошукової діяльності, розвиває громадську активність учнів, дає можливість розвивати в учнів творчі здібності, комунікативність, формувати інтерес до вітчизняної культури, поваги до матеріальних цінностей минулих поколінь, почуття гордості та патріотизму, тобто розуміння причетності до минулого і сьогодення рідного краю [75, с. 391].

Музей має великий освітньо-виховний потенціал, оскільки він береже і експонує правдиві історичні документи. Результативне використання цього потенціалу для виховання учнів в дусі громадянської самосвідомості, патріотизму, високої моральності є однією із важливих задач музейної педагогіки [75, с. 392].

Малі історичні міста та села Івано-Франківської Бойківщини приваблюють не лише насиченою на події історією, сакральними пам'ятками дерев'яної чи мурованої архітектури, але й накопиченими музейними колекціями з великою кількістю матеріалів, які пов'язані між собою та характеризують спосіб життя людей, їхню рідну культуру, мистецтво і традиції.

На сьогодні, музеї є центрами популяризації та збереження об'єктів культурної спадщини, візитними карточками кожного району. Однозначно, Івано-Франківська Бойківщина має чим похвалитися, оскільки цей край зберігає величезну кількість видових музеїв.

Можливість ознайомитися із самобутністю Бойківщини надає краєзнавчий музей «Бойківщина» (див. додаток К) в смт. Рожнятів Рожнятівської

територіальної громади Калуського району. Урочисте відкриття музею відбулося під час святкування Другого міжнародного фестивалю «Бойківська ватра» у 2004 р., який проходив на Рожнятівщині. Відвідування цього музею доповнить Вашу уяву про духовну і матеріальну культуру бойків. Музей функціонує в старому особняку, який побудований ще у ХХ ст. графом українського походження – Думка. В радянський час у цій будівлі розташовувався суд, пізніше – музей громадського діяча, художника, поета і письменника – Володимира Харченка, художня творчість якого знайшла своє місце серед експонатів нового краєзнавчого музею [71, с. 474].

Експозиція музею зберігає велику кількість предметів побуту бойків, серед яких дерев'яне начиння, що користувалося великою популярністю: ступа, жорна, сито, ночви, діжки, маслянка, презентує усе розмаїття бойківського народного мистецтва, серед яких вишивка і ткацтво, ознайомлює із винятковими глиняними виробами та бойківськими глечиками [71, с. 474].

Одним із найбільших за кількістю експонованих пам'яток культури і побуту Івано-Франківської Бойківщини є – Цінівський історико-краєзнавчий музей в с. Цінева Дубівської територіальної громади Калуського району, який заснований у 1976 р. (див. додаток Й). Він знаходиться в старому приміщенні Цінівської «Білої» школи, побудованої у 1910 р. Назву «Біла школа» дали їй через те, що вона милувала жителів села своїм білосніжним кольором [73].

В музеї можна ознайомитися з історичними та археологічними документами, предметами побуду, традиційного ремесла, яким займалися жителі цього району, монетами різної доби. Загально в експозиції музею налічується більше ніж 5 тисяч пам'яток духовної та матеріальної культури бойків [73].

В першому залі музею відвідувачів ознайомлюють з історією Рожнятівщини II ст. до н. е – III ст. н. е., за допомогою різних об'єктів та ілюстрацій, серед яких – кераміка, ножі, глиняний посуд, сокири зроблені з твердого каменя та ін. [73].

Другий зал містить різноманітні документи які стосуються цього краю, до прикладу, одна із колекцій цього залу інформує про розвиток сільського господарства і промисловості в с. Цінева в умовах панування Речі Посполитої і

Австрійської (з 1867 р. Австро-Угорської) імперії. Окремі документи розповідають про Першу світову війну, яка не оминула цей історико-етнографічний район, про формування загонів Українських січових стрільців та утворення ЗУНР. Зберігають і цікаву інформацію про ладних цінівських майстрів, які збудували в Галичині більше ніж 100 церков з дерева [73]. Документальну розповідь про героїзм і відвагу мешканців с. Цінева в роки Другої світової війни відображають фотоматеріали третього залу [73].

Подарунки й сувеніри музею з Угорщини, В'єтнаму, Чехословаччини, Канади та США знаходяться в центрі уваги відвідача четвертого залу. Один із розділів експозиції розповідає про культурні зв'язки мешканців рідного краю за кордоном та про діяльність київського товариства «Україна» [73].

Останній, п'ятий зал реалістично відтворює флору й фауну Карпатського краю. В залі представлені різноманітні фотографії, які передають неймовірну красу цього регіону та музеєфіковані рештки (чучела) тварин і птахів. На сьогодні, музей у хорошому стані, і відвідати його може кожний охочий з понеділка по п'ятницю [73].

В 1995 р. в с. Ясень Рожнятівського району (нині населений пункт входить до Перегінської територіальної громади Калуського району) було відкрито літературно-меморіальний музей Івана Вагилевича [35]. Іван Вагилевич (1811–1866) – український громадський діяч, історик, етнограф, краєзнавець, перекладач, літературознавець, поет-романтик, один із авторів «Русалки Дністрової» [76, с. 38].

Народився в с. Ясень Долинського повіту у родині греко-католицького священника. Досліджував нашу місцевість. Зокрема, у 1835 р. вивчаючи унікальну пам'ятку історії та природи – Скелі Добвуша відвідав с. Бубниці на Болехівщині. Згодом у своїх публікаціях він дійшов висновку, що це скельно-печерне диво є спорудою старослов'янського походження. Його погляди стали відомими в тогочасній Російській імперії і підвладній Австрійській імперії Чехії. Висунув гіпотезу, (яка у своїй новій інтерпретації має продовження і в наш час) згідно з якою назва етносу «бойки» походить від кельтського народу «бойї» у своєму

етнографічному дослідженні «Бойки, русько-слов'янський люд в Галичині» (1837) [76, с. 38].

Експозиція музею розташована у будинку, що колись належав родині письменника і біля якого в 1937 р. було встановлено пам'ятник діячам «Руської трійці», а саме лідеру Маркіяну Шашкевичу, енергійному Якову Головацькому та високоосвіченому Івану Вагилевичу. У 1970-х рр. пам'ятник довелось перебудувати через поганий зовнішній вигляд [42].

Більше ніж тисячу експонатів розміщено у п'яти кімнатах музею. Львівська національна наукова бібліотека України імені Василя Стефаника передала музеєві в основному документальні матеріали, друковані видання та фотографії письменника і його близьких приятелів [42].

Зацікавлення у відвідувачів викликають гончарні вироби, предмети побуду, одяг та взуття, якими колись користувалася родина Вагилевичів, на окремому стенді оформлено родинні фото. В окремій кімнаті розміщено фотографії жителів с. Ясень, вислови відомих літературних діячів, зокрема Івана Франка про І. Вагилевича, його близьке оточення. Є в музеї і видання альманаху «Русалка Дністровая» різних часів та інші книги [42].

Кімната-музей Героїв ОУН-УПА, що знаходиться в приміщенні загальноосвітньої школи I-III ступенів смт. Брошнів-Осада Брошнів-Осадської територіальної громади Калуського району є одним із перших музеїв, який був орієнтований на нові досягнення історичної науки. Цей оригінальний музей було відкрито 14 жовтня 1995 р. у день Покрови Пресвятої Богородиці, українського козацтва та заснування Української Повстанської армії. Через три роки після відкриття він став філіалом Івано-Франківського краєзнавчого музею, однак на громадських засадах [25, с. 97].

Серед експонатів музею зберігаються більше, як 500 предметів, посеред яких збірки пісень того часу, періодичні видання, книги які розповідають про повстанський рух на Прикарпатті та Рожнятівщині під проводом Степана Бандери, тюремна вишивка, оригінальні фотоматеріали. Напевно, найцікавішим

для відвідувачів залишається макет криївки, яка у свій час була сховоком для повстанців [40, с. 3].

Етнографічні колекції, які ознайомлюють гостей із справжньою бойківською культурою зберігаються в Долинському краєзнавчому музеї «Бойківщина», зачинателями якого стали знані у західній діаспорі меценати – Тетяна і Омелян Антоновичі, сприяння розвитку у різних сферах української культури було їхнім головним завданням [15, с. 206].

5 вересня 2003 р. відбулося урочисте відкриття краєзнавчого музею «Бойківщина» Тетяни і Омеляна Антоновичів (див. додаток Л) в новозбудованому приміщенні із загальною площею понад 1000 м., цю подію було приурочено до I Всесвітнього бойківського фестивалю на Прикарпатті.

Експозиція музею складається із 6 основних відділів. У залі «Природа» відображена надзвичайна краса флори і фауни Карпат. Світлини з життя відомих громадських діячів, особисті речі, колекція сувенірів і сірникових коробок із різних частин світу представлені в кімнаті «Родини Антоновичів». Предмети кімнати-відділу «Історії» розповідають про історію міста Долина від найдавніших часів і до сьогодення. На стендах кімнати «Побуту та етнографії» поміщено світлини бойків у національному одязі [15, с. 206].

Великою популярністю серед туристів користується відділ «Бойківська хата» в якій по-справжньому відтворено житло бойків із самобутніми предметами побуту, меблями та одягом. Для експозиції «Бойківська хата» було спеціально виготовлено подовгувату хатину з дерева, під покрівлею якої бойки з'єднували господарське приміщення з житловим [15, с. 206].

У кімнаті «Сакральних пам'яток» експонуються церковні речі середній вік яких становить більше ніж 200 років. В музеї зберігається ікона з колекції третього Президента України Віктора Ющенка – «Юрій Змієборець» [15, с. 206].

Досить часто працівники краєзнавчого музею «Бойківщина» проводять різноманітні тематичні екскурсії для школярів закладів загальної середньої освіти і закладів позашкільної освіти краю, розповідаючи про історію м. Долини, відомих людей бойківського краю та про природні ресурси Прикарпаття.

У центрі міста м. Болехів Болехівської територіальної громади Калуського району розташований історичний музей (див. додаток Н), ідея його створення належить Роману Скворію – відомому досліднику життя і творчості Наталії Кобринської, краєзнавцю, етнографу та громадському діячу. Організація музейної колекції почалася ще в січні 1960 р., під час підготовки до 40-річчя від дня смерті письменниці Наталії Кобринської. Першим серйозним кроком в історії музею, стало відкриття краєзнавчої кімнати, яка з 1964 р. функціонувала при бібліотеці. Повноцінний краєзнавчий музей м. Болехів було засновано 28 листопада 1967 р. У 1970 р. музею було надано статус народного [25, с. 136].

Переорієнтація краєзнавчого музею в музей історії міста відбулася у 1987 р. Завдяки новим, можна сказати, унікальним надходженням для експозиції, музей набирає стрімкої популярності серед краян. Винятковими були ноти написані власноруч, чоловіком Наталії Кобринської – Теофілом Кобринським на емігрантську пісню. Рідкісні фрагменти рукописних книг, що використовували під час богослужінь у XVII ст. музей одержав із церкви та монастиря с. Довжки Войнилівської територіальної громади Калуського району. Отримав музей і фотоматеріали з часу перебування у м. Болехові митрополита УГКЦ Андрея Шептицького, яке припадає на 1909 р., та відомого українського скульптора – Михайла Черешньовського впродовж 1939–1944 рр. [25, с. 136].

14 квітня 1999 р. історичний музей у м. Болехів за наказом Управління культури Івано-Франківської облдержадміністрації стає державним. Музейна колекція розміщується у 6 відділах, які розповідають про історію міста Болехова від найдавніших часів до початку боротьби українського народу за утвердження власної державності [25, с. 137].

Протягом 1944-1947 рр. у підвалі теперішнього музею діяла катівня НКВС. На стінах збереглися оригінальні написи ув'язнених. Зараз вона є своєрідним меморіалом [25, с. 137].

На сьогодні, в історичному музеї постійно проходять своєрідні виставки, літературні години, оглядові та тематичні екскурсії, краєзнавчі конференції та уроки для школярів.

16 жовтня 2005 р., в м. Болехів Болехівської територіальної громади Калуського району завдяки старанням, згаданого мною вище, місцевого краєзнавця Романа Скворія на честь відомої української письменниці Наталії Кобринської відкрито музей (див. додаток М), який став філією історичного музею м. Болехів. Р. Скворій багато часу працював над зібранням матеріалів про життя і творчість Н. Кобринської, є автором нариса « В Болехові баталія...» [25, с. 137].

Видатна українська письменниця, зачинателька українського жіночого руху в Галичині – Кобринська (Озаркевич) Наталія (1855–1920) народилася 8 червня 1855 р. в с. Белелуя Снятинського повіту на Станіславщині у родині поважного греко-католицького священика, громадського та політичного діяча Галичини Івана Озаркевича. Освіту здобула самотужки вдома, батько допоміг їй вивчити українську, польську, німецьку та ін. мови. Була одружена із священиком Теофілом Кобринським, який у віці 34 років раптово помер. Після смерті чоловіка, у 1884 р. за настановою свого батька, переїхала до м. Болехова, де і сплило 30 років її життя і творчості, яку Іван Франко назвав «болехівською баталією». Вона стала першою в Західній Україні жінкою, яка відкрито піднесла свій голос на захист прав українських жінок й поклала початок боротьби за їхні права та участь в усіх сферах культурного, громадського та суспільного життя [76, с. 123–124].

Письменниця Ольга Дучимінська (1883–1988) також, одна з активних організаторок жіночого руху в Галичині була хорошою приятелькою Н. Кобринської. За проханням Романа Скворія приєдналася до створення музею, із собою О. Дучимінська привезла власні публікації, спогади і вірші Олени Кисілевської, Миколи Матіїва-Мельника, Уляни Кравченко, твори Дениса Лук'яновича («Трагедія Кобринської» і «Два документи...»), десятки світлин, унікальні речі, серед яких був жіночий альманах «Перший вінок» зі штампом бібліотеки Михайла Возняка та його ж праця «Як дійшло до видання жіночого альманаха» [54, с. 370].

Музей у м. Болехів відноситься до меморіальних музеїв. Його експозиція складається із таких розділів: «Меморіальний куток», «Болехів у часи Наталії Кобринської», «Белелуя», «Болехів вшановує пам'ять про письменницю», «Наталія Кобринська в колі сучасників» [25, с. 137].

Музейна колекція складається з особистих предметів Н. Кобринської, а саме настінних портретів письменниці, літературних творів, рушників ручної роботи, листів та нарисів, які були пов'язані з її життям і творчістю. Вхід у музей вільний, завітати можна в будь-який день тижня, окрім суботи [25, с. 137].

У листопаді 1990 р. за ініціативою шкільної громадськості створено музей історії с. Новошин Вигодської територіальної громади Калуського району, який ознайомлює своїх гостей із побутом та культурою цього населеного пункту. Незважаючи на те, що музей за площею займає лише одну шкільну аудиторію, він може похвалитися досить змістовною колекцією, яка включає понад 130 предметів. Експозиції музею поділяють на чотири відділи: «Національний одяг», «Народна медицина», «Хати́на мого дідуся», «Куток Берешня» [27, с. 111].

Тут проходять тематичні відкриті уроки, вечори-зустрічі, працівники музею історії села Новошин у місцевому закладі загальної середньої освіти всіляко намагаються проводити результативну навчально-виховну роботу з учнями. За весь час його функціонування було здійснено сотні екскурсій, як для юних так і дорослих мешканців району. Сьогодні, працівники і місцеві учні, для збільшення колекції музею ведуть завзятий пошук нових експонатів [27, с. 112].

В експозиції музею Івана Франка у с. Лолин Вигодської територіальної громади Калуського району, висвітлено життєвий шлях поета, його творчість через призму маленького селища на Долинщині, у яке впродовж 1874–1876 рр. прозаїк часто навідувався. Саме у с. Лолин Іван Франко зустрів своє перше кохання – Ольгу Рошкевич, яка була донькою місцевого пробоща. Тут він часто черпав натхнення для своєї літературної та наукової праці [45, с. 130].

Окрім оригінальних фото, автографів та документів в музейній колекції можна побачити прижиттєві видання збірки творів «Зів'ялого листя». Також,

інтер'єр музею збагачений унікальними бойківськими хатними старожитностями, музичними інструментами та давнім одягом і взуттям [45, с. 130].

На гербі с. Лолин місцеві мешканці закарбували високі почуття І. Франка, відобразивши на ньому гусяче перо, як символ поезії, та два закоханих серця. Щорічно, лолинські вчителі та учні власними зусиллями та за підтримки діячів культури цього краю проводять традиційні свята вшанування Франкового слова. [45, с. 130].

Однією із визначних пам'яток у Підгірках (передмісті Калуша) є музей-оселя сім'ї Івана Франка, де знаходиться чималенько речей видатного поета. Музей розташований у будинку, який переходив у володіння родини Франка з покоління в покоління. Докторка історичних наук та професорка Національного університету ім. Івана Франка у Львові – Оксана Омелянівна Франко (внучка рідного брата Івана Франка Онуфрія) віддала родинний маєток під музей [36, с. 5].

На підставі рішення №126 виконавчого комітету Калуської міської ради від 14.06.1989 р. на одній із земельних ділянок, що спільно належала Онуфрію та Івану Франку, 30.08.1992 р. відкрито музей-оселю родини великого «Каменяря». Не легкою була боротьба за створення музею. Значну підтримку та допомогу в організації музею було отримано від адміністрації Івано-Франківського краєзнавчого музею, окремих представників Національної спілки письменників України та тогочасного мера м. Калуш – Р. Сушка. Очолює музей впродовж 20-ти років Іваницька Лідія Романівна. За весь час свого функціонування заклад упорядкував свою власну бібліотеку, архів та фонди, матеріали яких є описаними. У 2007 р. музею надано звання Народного [72, с. 522-524].

Музей займається популяризацією родинних зв'язків, творчості, народознавчої діяльності Івана Франка, входить у музейне коло Прикарпаття. Більше ніж 3,5 тис. екскурсій і, як мінімум 3 наукові конференції було тут проведено [72, с. 524].

Працівники музею підтримують тісні зв'язки з музеями Івана Франка в с. Лолин Вигодської територіальної громади Калуського району, с. Нагуєвичі

Дрогобицької територіальної громади Дрогобицького району та с. Криворівні Верховинської територіальної громади Верховинського району. Окремі матеріали були передані до музею Івана Франка, який знаходиться у найбільшому місті Канади – Торонто, де працює правнучка письменника (по дочці Анні) Галина Франко-Ключко [72, с. 525].

Калуський музей встановив тривкі зв'язки з родиною Франків у м. Львові, м. Дрогобичі та м. Києві. Із м. Києва у 2001 р. до Підгірок приїжджав онук письменника, відомий український учений-інженер, дипломат, громадський діяч – Роланд Франко (1932–2021), який провів тут більшу частину свого дитинства [72, с. 526].

Важливо, що музей-оселя родини І.Франка допомагає учням опанувати програмний матеріал з української літератури [72, с. 525].

У фондах музею зберігаються копії родинних листувань, заповіт Івана Франка на землю у Підгірках, спадкові майнові документи. У чотирьох музейних залах можна побачити одяг родини, вишивку Розалії Онуфріївни, оригінали картин Тараса Франка, Григорія Смольського, Володимира Осередчука. Унікальними експонатами є підсвічник ручної роботи Якова Франка та рамки, які були виготовлені особисто Онуфрієм. Зберігається великий портрет поета, інкрустований деревом [72, с. 527].

Працівники музею-оселі Івана Франка дослідили та цікаво організували родовідне графічно-художнє дерево, яке налічує приблизно 360 душ від предків до сьогоднішніх нащадків поета по всіх галузках Франкового роду: включено і лінію братів письменника, Захара та Онуфрія. Ознайомитися із винятковим родовідним деревом Франків можна у першій кімнаті музею [72, с. 528].

Окрім цього у першій кімнаті зберігаються твори, копії матеріалів та документів з особового фонду Івана Яковича відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України у м. Києві, які пов'язані з маєтною власністю драматурга в Підгірках. Представлені у залі і фото дитячих років, картини студентського періоду та зрілого віку. Взагалі, кімната розповідає про життя та творчий шлях Івана Яковича [72, с. 528].

В другій кімнаті, яка називається «Іван Франко і Підгірки» експонуються документальні матеріали про родину Онуфрія (рідного брата) в Підгірках, які розповідають про організацію школи в його оселі, про діяльність організаторів будівництва школи та Народного дому, який функціонує і сьогодні, описано діяльність сина Онуфрія – Якова як секретаря місцевої «Просвіти». Родина Онуфрія разом із односельцями організовували драматичні гуртки та кооперативні магазини.

Тут поміщений єдиний в Україні куток, який присвячений письменнику та просвітителю, автору поеми «Скит Манявський» (1849–1852), балади «Русин-вояк» (1849) Антіну Любичу-Могильницькому (1811–1873), творчість якого високо оцінював Іван Франко [72, с. 528].

Найбільшою в музеї є третя кімната «Франкова світлиця», саме тут зібрано оригінальні та виняткові етнографічні речі родини Івана Франка, серед них особливої уваги заслуговує вишита подушка Анастасії Онуфріївни, виконана в темних, бордових кольорах та вишивки Франко Ярослави Антонівни, які вона сама подарувала музею. Зберігаються такі унікальні речі як ліжко, шафа, лавка, миски, підсвічник.

Великий спомин про перебування поета в Підгірках залишив відомий відомий маляр – Григорій Смольський (1893–1985), який тут народився, довший час проживав та працював, саме він намалював картини «Арешт І. Франка в 1880 р.», «Бойко з Підгірок», портрет Михайла Франка, реалістично зобразив на картині хату Онуфрія Франка. Творчий здобуток художника зберігається у четвертій кімнаті музею «Іван Франко і Григорій Смольський». Родина Григорія була дуже ініціативною і разом з Франками брала участь у всіх культурних та політичних починаннях села. Але, в умовах складної тоталітарної дійсності родина Смольських була заслана до Сибіру. Працівники музею І. Франка періодично організують виставки картин Григорія Смольського у Виставковому центрі м. Калуш [72, с. 528–529].

У четвертій кімнаті зберігаються і предмети домашнього вжитку, побутові дерев'яні вироби, зроблена власноруч Смольським шафка [72, с. 530].

Величезну кількість експонатів старовини зібрано у історико-краєзнавчому музеї родини Зайчкових у селі Бережниця Новицької територіальної громади Калуського району. Направду, оригінальний за своїм змістом музей, не має відповідного статусу, не занесений до реєстрів музейних закладів ні району, ні області [67, с. 32].

Задум створення історико-краєзнавчого музею належить Олександру Зайчикову, голові родини, який на початку 1990-х рр. подався за кордон на заробітки, щоб прогодувати сім'ю. Будучи далеко від рідної оселі, йому досить часто переказували слова його односельчан, що в с. Бережниці немає нічого вартісного й цікавого. Олександра обурювали такі слова жителів і, повернувшись додому, він почав збирати антикварні речі: одяг, ікони, вироби ковальства, столярства, римарства. Усе, що знаходив О. Зайчиков приносив до своєї хати. Згодом, у 2003 р., коли було зібрано чимало старовинних матеріалів, у будинку зробили одну велику музейну кімнату. Родина Зайчкових розуміла, що все це мають побачити люди, особливо молодь, тому щороку почали організовувати свято родини у кімнаті-музеї [67, с. 33–34].

Серед експонатів цього своєрідного музею можна побачити церковно-обрядові речі, представлено одяг священників, зокрема о. Андрія Бандери (1882–1941), який в 1946 р. був парохом церкви с. Бережниця. Є в музеї і церковний посуд для мирування, кадило, покривальце для чаші, документи і світлини, твори іконописання [67, с. 34].

Не схожою на інші експонати є дерев'яна кабіна з віконцем, яка була призначена для сповідання мирян (сповідальниця) 1885 р. Кабіна прикрашена різьбленим квітковим орнаментом у стилі бароко [67, с. 34–35].

Велику частину експонатів складають ікони, які представлені в трьох видах: намальовані на полотні, дереві та блясі. Серед них образи XVIII ст. «Марія з Ісусиком», «Ісус Христос». До себе особливу увагу привертає образ «Хрещення Русі», який у 1928 р. був підписаний митрополитом УГКЦ Андреем Шептицьким [67, с. 35].

Різноманітні вишивки з геометричними, узорними зображеннями дерев, квітів, тварин, птахів, кольорова гамма яких червона і чорна, де-не-де, жовтогаряча, рожева, синя та зелена є найчисельнішою групою предметів цього музею [67, с. 35–36].

Окрім вишивки, власники родинного музею Зайчикових зібрали багато фотоматеріалів, серед яких фотографії дівчат і хлопців в національному одязі, Українських січових стрільців (1917 р.), священників, бережницького хору в різні роки та давніх споруд с. Бережниця [67, с. 37].

Цікавими документами, які зберігаються в музеї є «Хроніка Парохії Бережниці Шляхотської і Угринова Старого Калуського деканату того ж повіту...» (1934 р.) та «Пом'яник» 1889 р., документ від 24 лютого 1914 р. бережницькому церковному братству від Андрея Шептицького [67, с. 37].

Схожим до описаного музею вище є музей імені родини Марчаків у с. Старий Угринів Новицької територіальної громади Калуського району, який заснований 2003 р. у приміщенні Народного дому. Серед організаторів музею Тетяна й Тарас Федорів, Ігор Винник, Наталія Тимів. В основному тут експонуються сімейні реліквії родини пароха о. Володимира Марчака, який роками товаришував із о. Андрієм Бандерою, як і його сини Роман та Василь. Але, окрім святих реліквій, зберігаються і різноматні книги та фотографії, предмети учасників національно-визвольної боротьби 1930–1940-х рр. [67, с. 5].

Найкращим у Калуському районі є музей історії та побуту с. Підмихайля Новицької територіальної громади, який відкрито у 2005 р. Музей діє при Підмихайлівському ліцей Новицької сільської ради, керівником музею від початку його створення і до сьогодні залишається Олександра Кубрак [67, с. 5].

За такими розділами, як «Культура, традиції та побут села», «Пам'ятки архітектури», «Розвиток освіти в селі», «Визначні люди, вихідці з села», «Старовинна легенда про заснування села», «Село в стародавні часи» сформована експозиція музею [67, с. 52–53].

Діюча експозиція музею представлена історико-етнографічними пам'ятками Калушини, зокрема с. Підмихайля. Цінним надбанням музею є альбомні твори

репродукцій маляра Корнила Устияновича (1839–1903), посеред яких картини «Скит Манявський», «Бойківська пара» (до 1904), «Шевченко на засланні» (1860–1870), «Козацька битва» (1890) та ін. [67, с. 52].

В колекції музею зберігаються стародавні образи Ісуса Христа і Матері Божої, Євангеліє з автографом Андрея Шептицького під час його візиту на парафію у с. Підмихайля Калуського повіту 07.07.1906 р., представлені побутові праски й світильники (гасові лампи), глечики та тарілки, виготовлені наприкінці XVI – початку XX ст. [67, с. 54].

Саме в музеї історії та побуду с. Підмихайля відвідачі мають можливість дізнатися більше про побут і життя населення бойківського краю в минулому. Музей часто відвідують місцеві жителі, учні та випускники школи, учасники обласних та районних конференцій [67, с. 52].

Історико-меморіальний музей Степана Бандери у с. Старий Угринів Новицької територіальної громади Калуського району (див. додаток О) присвячений одному із чільних ідеологів українського націоналістичного руху XX ст., голові Проводу Організації Українських Націоналістів – Степану Андрійовичу Бандері. Офіційне відкриття повноцінного музею відбулося 30 грудня 2000 р. (завідувач Степан Лесів), до цього часу він діяв в одній з уцілілих кімнат священничої резиденції, у якій з 1906–1933 рр. проживала родина Бандерів. Музей є справжнім центром патріотичного виховання та пошукової, науково-дослідницької роботи.

В експозиції музею містяться матеріали, які розповідають про життя та громадсько-політичну діяльність Степана Бандери, старовинні ікони та культові церковні речі, що належали о. Андрію Бандері, колекція українських грошових знаків XX ст., оригінальні документи періоду діяльності ОУН, саморобні листівки, листи і світлини. Найбільше зацікавлення у відвідувачів викликає реалістично відтворена криївка, якою користувалися наші підпільники в часи української визвольної боротьби [14, с. 44].

Усім нам відомо, що через свою небайдужість та активну політично-революційну діяльність особа Степана Бандери довгий час була в центрі багатьох

іноземних спецслужб. В цьому контексті цілком логічним є те, що Степан Бандера часто міняв прізвища. На сьогодні, у зв'язку із підпільним способом проживання С. Бандери доступний досить малий масив документів цього плану [32, с. 44].

Варто виділити ряд документів, які зберігаються в Історико-меморіальному музеї Степана Бандери в с. Старий Угринів, серед них: паспорт Степана Бандери на ім'я Стефан Попель, виданий 06.05.1945 р. у Німеччині, м. Маутхаузен. Документ С. Бандері надали, як політичному в'язневі німецького концтабору Маутхаузен в якому він перебував з 15.09.1941 р. Стефан Попель власними руками підписав документ і підтвердив його відбитком великого пальця [32, с. 45].

За тими ж даними особи, які зазначені у паспорті, С. Бандері у Мюнхені 15.10.1950 р. видали посвідку кореспондента «Українського самостійника». Термін дії посвідчення три роки, тобто до кінця грудня 1953 р. На звороті документ підтвердили двома штампами [32, с. 44].

17.11.1955 р. у м. Париж видано посвідку кореспондента французького україномовного часопису «Українець» на ім'я Стефан Попель, який мешкає у м. Мюнхен, Німеччина [32, с. 45].

13.05.1958 р. у м. Мюнхен видано посвідку водія, у якій були записані дані, що і в паспорті про Стефана Попеля та вклеєно фотографію, зроблену приблизно в той самий час [32, с. 46].

Сьогодні, на території музейного комплексу можна побачити криницю, погріб та плиту з граніту на тому місці, де колись були розташовані одні з перших пам'ятників Степану Андрійовичу Бандері, які були знищені на початку 90-х рр. минулого століття невідомими чоловіками.

28 грудня 1997 р. у будівлі минулого культурно-просвітницького центру, розпочав свою роботу Історико-краєзнавчий музей Калушини у м. Калуш (див. додаток П). У 1997 р. директором музею обрано Івана Дячука, на його зміну в 2004 р. прийшла Уляна Паньо, із 2016 р. директором Музейно-виставкового центру,

в структурі якого знаходиться Краєзнавчий музей Калушини є Артур Єфремов [67, с. 22].

В офіційному документі про створення музею зазначалося: «На виконання рішення XXI сесії (XXI скликання) міської Ради від 03.12.1992 р. і на підставі зібраних історико-документальних матеріалів міста і району, виконавчий комітет міської Ради вирішив: 1. Відкрити історико-краєзнавчий музей Калушини 28 грудня 1997 року в будинку по вул. Шевченка, 9. 2. Відділу культури оформити паспорт історико-краєзнавчого музею Калушини і подати його на затвердження міськвиконкому та управління культури обласної державної адміністрації до 20 січня 1998 року. 3. Фінансовому відділу виконкому в бюджеті міста на 1998 рік передбачити видатки на утримання історико-краєзнавчого музею. 4. Контроль за виконанням даного рішення покласти на завідувача відділу культури міськвиконкому п. Бревка Р.А.» [2, с. 52].

Формування музейної колекції відбувалося на основі невимушених пожертвувань мешканців району та калушан. Значну частину матеріалів та докуменів для фонду наділили Галина Сорока (Микульська), Микола Когут, Роман Бревко, Олександр Кадоб'янський та ін. Пані Ірина Сохацька, яка була керівником «Союзу українок», передала до цього музею величезну кількість фотоматеріалів, серед яких фото приїзду у 1938 р. митрополита УГКЦ Андрея Шептицького до м. Калуша [67, с. 23].

Основу музейної експозиції становлять речові археологічні знахідки, побутові предмети, витвори сакрального мистецтва, оригінали фото та документів. Усі речові матеріали музею чудово відображають етнографічні особливості бойківського краю [67, с. 4].

Краєзнавчий музей зберігає величезну кількість церковних матеріалів, серед яких цінною є рукописна книга «Спись парохіянь церкви Баня» (60-ті рр. XIX – 30 рр. XX ст.), передана із архіву калуської церкви св. Архістратиґа Михаїла. Оригінальна книга є одним із найважливіших статистично-демографічних джерел з історії про с. Баня поблизу Калуша, містить 399 аркушів (більша частина книги

не заповнена), записи зроблені чорним чорнилом, різними за складністю прочитання почерками на українській мові [67, с. 24].

Важливі демографічні показники про населення Калуша у першій третині ХХ ст. містить «Оповідна книга» яка також передана музейній установі із церкви св. Архістратиґа Михаїла. Інформативним джерелом церковної статистики 1927 р. у вигляді окремої книги на спеціальному бланку, яка налічує 20 сторінок є «Церковний інвентар парохії в Калуши», укладена із двох частин – запитань, відповідей. В колекції зберігається і копія протоколу реквізиції церковних дзвонів у парафіях сіл Войнилів і Довпотів Калуського повіту, який був складений 24.09.1916 р. Зазначене джерело повідомляє, що австрійськими військовими у Войнилові забрано 17 дзонів, а у Довпотіві 3, вилучення проводили без оформлення належних документів та із великим порушенням встановлених правових норм [67, с. 25–26].

Особливе місце у фондах музею займають свідоцтва про освіту учнів калуської торгівельної школи, серед яких свідоцтво Іваницької Н. (1925 р. н.) учениці діловодного відділу та Мазуркевич К. (1927 р. н.) учениці купецького відділу. Свідоцтва заповнені німецькою та українською мовами. Тобто, ці документи фіксують викладання в школі таких дисциплін, як кооперація, банківська справа, товарознавство та ін. [67, с. 26-28].

Отже, у фондах Краєзнавчого музею зберігається незначна, але вартісна підбірка документів різноманітного походження. Але, окрім музейної справи, історико-краєзнавчий музей Калушини займається значною дослідницькою роботою. Він є осередком Калуськознавчої історичної школи. Музейні працівники бажають розвивати та популяризувати калуськознавчу наукову школу в загальній концепції національної історії. Свідченням наполегливої роботи є ціла низка збірників, наукових часописів, нарисів: «Історія Калуша та Калушини у датах, цифрах і цікавих фактах» (1996 р.) «Калуш – місто хіміків» (1970 р.), «Обрії нового Калуша» (1976 р.) та ін. [67, с. 4].

Отже, Івано-Франківська Бойківщина уславилася великою кількістю видових музейних установ, які призначені для вивчення, збереження та використання

пам'яток матеріальної, духовної, природної культури. Вони висвітлюють історію, економіку та неповторну архітектуру бойківського краю.

Організація дозвілля учнівської молоді на території Івано-Франківської Бойківщини, зокрема в її музейних закладах, може складатися з участі дітей у пошуково-дослідницькій роботі, вивчення та опису музейних предметів, створення різноманітних експозицій, проведення тематичних заходів та екскурсій.

У процесі дослідницької діяльності учні опановують різноманітні прийоми і навички краєзнавчої, музейної професійної діяльності, а в ході краєзнавчих досліджень – основами багатьох навчальних дисциплін, які не передбачені шкільною програмою. Таким чином, поєднання різних форм роботи: ознайомлення із здобутками сучасних музеєзнавчих наук, особисте спілкування з працівниками музеїв, представлення власних творчих здобутків та обмін досвідом роботи, підготовка презентацій, публікацій, участь у науково-практичних конференціях – створюють оптимальну модель підвищення фахового рівня керівників музеїв при навчальних закладах, що дає можливість більш активно використовувати потенціал музею у навчально-виховному процесі.

РОЗДІЛ 5.

Напрями шкільної пам'яткоохоронної роботи

Стаття 11 Закону України «Про охорону культурної спадщини» передбачає участь підприємств, установ науки, освіти та культури, громадських організацій в охороні культурної спадщини: «Підприємства усіх форм власності, установи науки, освіти та культури, громадські організації, громадяни сприяють органам охорони культурної спадщини в роботі з охорони культурної спадщини, можуть встановлювати шефство над об'єктами культурної спадщини з метою забезпечення їх збереження, сприяють державі у здійсненні заходів з охорони, використання, виявлення, обліку, реєстрації об'єктів культурної спадщини і поширенню знань про них, беруть участь у популяризації культурної спадщини серед населення, сприяють її вивченню дітьми та молоддю, залучають громадян до охорони» [3].

Закон вимагає від органів та закладів освіти включитися в пам'яткоохоронну роботу. І для цього є досить значні підстави. Кожного року в школи приходить нове покоління, яке адаптується до нового середовища, вивчає його, починаючи, як кажуть, з чистого аркуша. В уяві дітей пам'ятки, меморіальні дошки, архітектурні споруди, будуть залишатися естетичними об'єктами, які не завжди зворушують почуття, хвилюють розум, поки дитина не збагне, які факти, події, геройські постаті й вчинки вони символізують. Тому, серед розкрадачів та руйнівників є чимало підлітків, бо здебільшого вони не усвідомлюють ролі історичного факту, зафіксованого у пам'ятці, історію її створення [57, с. 141].

Є ще одна обставина, яка потребує реагування й врахування. У даний час роль пам'яток у навчальній і виховній роботі у школі, на відміну від радянських часів, дещо послаблена. Якщо радянська система відрізнялася суворою політикою та контролем в сфері охорони пам'яток історії і культури, то зараз, незважаючи на протести громадськості, пам'ятки пошкоджують та руйнують. Поважні методичні розробки не завжди відображають методику пам'яткоохоронної роботи, нечасто можна побачити учнів біля пам'ятників, проведення там позашкільних заходів за

ініціативою вчителів. Зараз суспільство часто обурюється ставленням дітей до пам'яток історії і культури, отже, школа в першу чергу повинна поставити духовну, розумову, моральну засторогу проявам нецтва й байдужості з їх боку [57, с. 141].

Окрім цього, Закон України «Про охорону культурної спадщини» визначає основні напрями цієї роботи: вивчення історичних подій та персоналій, які убезсмертнені пам'ятниками; поширення цих знань серед населення, молоді, дітей; збереженні пам'яток історії та культури; посприяння державі у здійсненні сукупності охоронних дій – виявленні, обліку, реєстрації; використання їх в навчально-виховній роботі. Для цього необхідно організувати в школі як пам'яткознавчу, так і пам'яткоохоронну роботи [57, с. 141].

Заклади загальної середньої освіти Калуського району мають невичерпні можливості й розмаїття методів і форм проведення цієї роботи як на уроках, так і в позашкільній та позаурочній обстановці.

На уроках ефективно реалізується навчально-пізнавальна функція шкільного краєзнавства, адже кожен пам'ятник є джерелом історичних знань, який навіки прославляє важливі історичні події, життя і діяльність визначних людей. Шляхом підготовки й оприлюднення рефератів, повідомлень учень має можливість розширено усвідомити, що ховається за пам'яткою, змусити її «розповісти про себе» та донести ці знання до однокласників [57, с. 141].

Не завадить підготувати карту пам'ятників свого населеного пункту на Калущині. Можна започаткувати уроки-екскурсії біля пам'ятника у форматі бесіди та розповіді учителя, при можливості організувати зустрічі з учасником чи свідком події, яка була увічнена. Як приклад, учні Калуської гімназії ім. Дмитра Бахматюка Калуського району напередодні Дня захисника України у 2016 р. організували зустріч із ветеранами – живими свідками Другої світової війни, які поділилися із ними своїми розповідями, роздумами стосовно української історії та сучасності [57, с. 141-142].

За таких умов реалізуються не тільки навчальні, а й виховні завдання. Тому необхідно використовувати пам'ятки для виховання в школярів не тільки патріотизму, але і моральних та естетичних якостей [57, с. 142].

Ефективною формою організації пам'яткоохоронної роботи та вивченню і використанню краєзнавчого матеріалу в навчальному процесі є діяльність гуртків. Гурток – це невелике товариство учнів, переважно одного віку, які зацікавлені у додатковому, спільному отриманні знань з певного предмету. Гурток є осередком та відправною точкою багатьох позакласних заходів і найбільш живою формою роботи [43, с. 28].

Для забезпечення ефективності роботи гуртка, поглиблення і розширення знань, розвитку практичних навичок, неодмінно слід добиватися стабільності складу та чіткого графіку гуртка. Саме тут поєднується і використовується різноманітні форми позакласної роботи. Звісно, що шкільний гурток базується на знаннях, які були отримані на уроках і допомагає їх систематизувати. Після роботи у гуртку учні сміло стають активними помічниками вчителя, коли той проводить позакласні заходи з пам'яткоохоронної роботи [43, с. 20].

У програмі гуртка слід передбачити як теоретичні, так і практичні заняття. Теоретична або ж стаціонарна форма передбачає лекції, доповіді, бесіди, конференції, вікторини, конкурси, оформлення стінгазет, заходи, що проводяться в школі. Практична або ж туристична форма включає екскурсії, одноденні і багатоденні походи, прогулянки, експедиції, тощо [43, с. 29].

На теоретичному рівні необхідно вивчити основну пам'яткознавчу термінологію, пам'яткоохоронне законодавство, типи і види об'єктів культурної спадщини, заходи охорони і збереження пам'яток, особливості пам'ятників свого населеного пункту, історію події й персоналії, які зафіксовані в них [43, с. 29].

У практичній роботі гуртка важливо довершити суспільно корисну функцію шкільного краєзнавства. У процесі роботи із пам'ятками слід фіксувати стан їх збереження, явні пошкодження та знайти спосіб усунути їх. За результатами прогулянок, екскурсій, походів можна виготовляти макети, карти та схеми їх розміщення, фотографії, готувати учнівські наукові роботи [43, с. 30].

Залучення школярів до краєзнавчої та пам'яткоохоронної роботи позитивно впливає на систему навчальної і виховної роботи, оскільки залучає дітей до суспільних проблем, пробуджує допитливість, вносить доступність та конкретність, емоційне забарвлення, підвищує ефективність уроків історії і позаурочних заходів [57, с. 142].

Як приклад, при Підмихайлівському ліцеї Новицької сільської ради Калуського району функціонує гурток «Юні музеєзнавці». Метою даного гуртка є виховання почуття національної гордості, патріотизму, любові до рідного краю, вивчення, збереження та примноження духовного багатства українського народу. Серед основних завдань: формувати повагу до історичного та культурного минулого України, ставлення до інших народів, культур і традицій, утверджувати в свідомості гуртківців патріотичних цінностей та розвивати мовленнєву культуру. Навчальна програма гуртка передбачає 3 роки навчання і розрахована на дітей віком від 13 до 18 років [56, с. 124-125].

Саме другий рік навчання в гуртку «Юні музеєзнавці» передбачає знайомство школярів із пам'яткознавством та вивчення інформаційних джерел з історії краю. На цьому етапі учні вивчають пам'ятки історії і культури, їх значення, історична, наукова та художня цінність. Які види пам'яток та джерела, сучасні підходи до їх класифікації. Охорона та використання писемних, речових, зображувальних джерел з історії краю. Не забувають і про пам'ятки природи. Внесок представників громадськості, державних діячів у справу збереження історико-культурної спадщини нашої країни. Діяльність громадських та державних пам'яткоохоронних організацій. Державний реєстр культурної спадщини [56, с. 133-134].

Серед практичної роботи гуртка «Юні музеєзнавці» можна виокремити екскурсії до нерухомих археологічних та архітектурних пам'яток, відвідування виставок славічних творів та колекцій художників. Обов'язковою складовою практичної роботи є складання описів пам'яток, заповнення опису музейних предметів у реєстраційних картках [56, с. 134].

У свій час справжнім відкриттям дослідницької пам'яткознавчої роботи, які варто наслідувати, стали Всеукраїнські історико-географічні «Сто чудес України» та туристсько-краєзнавчі «Краса і біль України» експедиції, які включають вивчення й охорону пам'яток історії і культури. Історико-краєзнавча експедиція учнівської молоді «Краса і біль України» проводилася понад п'ятнадцять років і мала за мету привернення уваги підростаючого покоління до проблем дослідження, пошуку та збереження духовної і матеріальної культури українського народу. На жаль, 2008–2009 навч. рік став завершальним у проведенні цієї експедиції, декілька поколінь юних краєзнавців брали ініціативну участь у пошуковій роботі, а знайдені матеріали поповнювали музейні заклади, на конкурси представлялися науково-практичні роботи у вигляді звітів і нарисів [69, с. 6].

Історико-географічна експедиція учнівської молоді «Сто чудес України» успішно проходила дев'ять років. Об'єкти досліджень були найрізноманітніші, серед яких траплялися унікальні куточки Прикарпаття, а саме скелі Довбуша, Манявський Скит, обсерваторія на горі Піп Іван, так званий Писаний Камінь; на території Донецької області – половецькі кам'яні баби; Запорізькій області – острів Хортиця; поблизу м. Севастополя – гроти Святого мису та ін. Тобто, спільними зусиллями науковців, школярів і педагогів знайдено та визнано конкурсним відбором 99 чудес України, у 2008 р. на загальному віче учасників експедиції було прийнято рішення – 100-м чудом вважати Україну [69, с. 9].

Необхідно наголосити, що такі історико-краєзнавчі та історико-географічні експедиції потрібно проводити і на території Івано-Франківської Бойківщини, адже тут є багато унікальних пам'яток, наприклад, Гошівський монастир отців Василіян і церква Преображення Господнього на Ясній Горі у с. Гошів Долинської територіальної громади Калуського району є одними з найвеличніших історико-архітектурних святинь Західної України і можуть стати першими об'єктами вивчення для юних краєзнавців.

Важливе місце серед форм позашкільної і позаурочної роботи займає екскурсія. Екскурсійне відвідування об'єктів, зокрема тих, що перебувають у

власності приватних осіб, передбачено статтею 12 Закону України «Про охорону культурної спадщини»: «Органи охорони культурної спадщини забезпечують по можливості вільний доступ до пам'яток з метою їх екскурсійного відвідування, якщо вони вважаються придатними для цього. Власник пам'ятки або уповноважений ним орган, особа, яка набула права володіння, користування чи управління, зобов'язані за погодженням з органами охорони культурної спадщини організувати такий доступ. Порядок цього доступу встановлюється охоронними договорами» [3].

Екскурсія – організований та особливий вихід чи виїзд за межі школи, для безпосереднього сприйняття і спостереження учнями об'єктів та явищ, який відбувається за чітким планом, складеним учителем чи керівником гуртка [57, с. 143].

Екскурсії сприяють вихованню таких якостей, як любов до природи, спостережливість, уважність, розвитку пізнавальних здібностей учнів, моторики, творчої уваги та навичок самостійної роботи. Окрім цього, саме через екскурсійні заходи ми маємо можливість привернути увагу школярів до проблем пам'ятокзбереження та пам'яткоохоронної роботи [43, с. 27].

Тематика екскурсій може бути різною: походи місцями національно-визвольної боротьби, шляхом видатних історичних, культурних, громадських, церковних діячів, незатертими історичними місцями, чільними господарськими об'єктами краю [19, с. 273]. До прикладу, тематичними будуть екскурсії в історико-меморіальний музей Степана Бандери у с. Старий Угринів Новицької територіальної громади Калуського району (див. додаток О) присвячений загальновідомій ледь не у цілому світі особі, іменем якої називався національно-визвольний рух ХХ ст., за побудову української державності та музей-садибу сім'ї Івана Франка є у передмісті Калуша Підгірках. Саме тут знаходиться чимало речей великого письменника.

Об'єктами для проведення екскурсій можуть бути експозиції народних та державних музеїв, картинних галерей, тимчасових та постійних виставок, пам'ятні місця, де відбувалися видатні події, окремі споруди, які пов'язані з ними,

природничі об'єкти, пам'ятники визначним політичним, культурним та громадським діячам [19, с. 272].

Серед музейних закладів Івано-Франківської Бойківщини пізнавальними для учнів можуть стати: краєзнавчий музей «Бойківщина» в смт. Рожнятів Рожнятівської територіальної громади, Цінівський історико-краєзнавчий музей в с. Цінева Дубівської територіальної громади, краєзнавчий музей «Бойківщина» в м. Долина Долинської територіальної громади, Історико-краєзнавчий музей у м. Калуш Калуської територіальної громади Калуського району та ін.

Щоб екскурсія пройшла успішно, вона повинна бути методично правильно спланована, добре підготовлена та проведена. В екскурсії виділяють три етапи, а саме підготовка до екскурсії, її оформлення та проведення, підведення підсумків зібраного під час екскурсії матеріалу. Тобто, під час першого етапу – підготовка до екскурсії, учитель і керівник гуртка чітко визначає її мету (виховна, навчальна, розвивальна), дату проведення, учасників, зміст та об'єм матеріалу, ознайомлюється з місцем її проведення. Саме на етапі знайомства з місцевістю варто чітко визначити слід маршруту, місця зупинок, об'єкти для спостережень. Варто звернути увагу на те, з якої відстані та якого місця краще розглядати уже визначені об'єкти [43, с. 27].

Екскурсія розпочинається із вступної бесіди між учасниками, у ході якої повідомляється тема екскурсії, її мета, коротко з'ясовується, що учням відомо з цієї теми. Під час прогулянки відбувається показ об'єктів, цікава розповідь, пояснення вчителя, по можливості ведення коротких записів у ході спостережень і розповіді, самостійна робота учнів (збирання матеріалу, проведення екологічних ігор, фенологічні й метеорологічні спостереження). Без шкоди для природи можна зібрати шишки хвойних рослин, опале листя, частину опалих плодів, шматочки кори мертвого дерева, зібрати пошкоджені комахами частини рослин, викопати бур'яни для гербаризації [43, с. 27].

Тобто, проведення екскурсії поєднує у собі інформативну та робочу частини. Тому, дуже важливо під час екскурсії організувати ще й самостійну реєстраційну, збирацьку і дослідницьку діяльність учнів шляхом фотографування, вимірів,

описів, збору колекцій. Для цього необхідно домогтися якнайбільшої проінформованості учнів про об'єкти екскурсії [19, с. 273].

Ну і наприкінці, колективне обговорення та емоції учнів, узагальнення результатів своїх спостереження. Підсумки екскурсій можна оформити у вигляді малюнків, написання творів, творчих звітів, пропозицій, альбомів, оповідань, колекцій, зошитів спостережень і досліджень тощо [43, с. 28].

Важливо розуміти, що походи до пам'ятників свого населеного пункту передбачають не тільки пізнавальну та виховну мету, а й охоронну роботу. Адже пам'ятник певною мірою, так як і людина, потребує своєї уваги, догляду та збереження. Час від часу учні мають долучатися до прибирання території навколо пам'ятника чи могили загиблих воїнів, вони садять квіти, доглядають за ними, з приходом весняної пори фарбують огорожу, білять бордюри. До слова, уже традиційно напередодні травневих свят в усіх населених пунктах Калуського району шкільні громади долучаються до прибирання біля пам'ятників загиблим воїнам-односельцям та братських могил [57, с. 143].

Ефективною формою виховання естетичних смаків, патріотичних почуттів школярів є проведення різних виховних заходів біля пам'ятників, зустрічей з учасниками бойових дій, свідками голодомору, уроків громадянської зрілості, мітингів з приводу державних свят, покладання квітів [57, с. 143].

Шкільна пам'яткоохоронна робота передбачає популяризацію пам'ятників серед населення, особливо – юнацтва. Можна провести цикл лекцій або бесід про пам'ятники населеного пункту, історичні події, зафіксовані в них, про пам'яткоохоронне законодавство на загальношкільних чи класних батьківських зборах. При цьому скористатися навчальним відеофільмом, фотомонтажем, альбомом фотографій, виготовлених за результатами екскурсій. Для посилення охорони пам'яток природи, історії та культури варто використовувати засоби масової інформації [57, с. 143].

При підготовці варто спиратися на різні джерела наукової та навчальної пам'яткознавчої інформації, серед яких фундаментальне енциклопедичне видання «Історія міст і сіл Української РСР», що складається з 26-ти томів. Це перша

масштабна історична праця, кожний том якої висвітлює історію населених пунктів окремих областей України, яких на той час налічувалося майже 40 тисяч. Окрім того, у 1999 р. розпочалося видання першої частини «Зводу пам'яток історії та культури України» у 28 томах. В цьому енциклопедичному виданні представлені статті про основні пам'ятки археології, історії, архітектури і містобудування, монументального мистецтва [57, с. 144]. Я вважаю, що до однієї з частин «Зводу пам'яток історії та культури України» можна ввести і основні пам'ятки історії та архітектури Калуської територіальної громади (яких є безліч) і з якими в майбутньому можуть працювати школярі населених пунктів Калущини (Івано-Франківської Бойківщини).

Дослідник з пам'яткоохоронної роботи С. Заремба вважає, що «на сьогодні ... пам'яткознавство розглядається в комплексі багатьох наук та допоміжних (спеціальних) історичних дисциплін... Завдання пам'яткознавства тісно переплітаються з історичним краєзнавством, джерелознавством, археологією, сфрагістикою, нумізматиною, геральдикою, історією архітектури, етнографією, музеєзнавством, книгознавством, архівознавством, бібліотекознавством» [6, с. 189].

У кожній територіальній громаді Івано-Франківської Бойківщини, у містах та селах краю є десятки меморіальних дошок, які увічнюють пам'ять про видатну особу або подію. Важливо привернути увагу школярів до пропам'ятних дошок і таблиць, адже вони є одними з найбільш беззахисних пам'яток, які, на жаль, часто пов'язані з актами вандалізму. Саме ці візуальні пам'ятки, створюють меморіальний простір, який відображає історичне минуле нашого народу та формує погляди учнів на історію [57, с. 144].

Вивчаючи ті чи інші історичні події школа та учнівські гуртки можуть виступати зачинателями увічнення важливих імен, фактів і подій. Саме за підтримки шкільного колективу та районної влади в березні 2016 р. у с. Нижній Струтинь Рожнятівської селищної громади на фасаді сільської школи встановлено меморіальну дошку на честь Героя Небесної сотні – Михайла Костишина [70]. Досить недавно, а саме 23 вересня 2015 р. у с. Раків Брошнів-Осадської

територіальної громади Калуського району за підтримки місцевої влади та шкільної громади на фасаді Раківської загальноосвітньої школи I–III ступенів, відбулося урочисте відкриття меморіальної дошки на честь загиблого бійця Олександра Кармільчика, який загинув 14 квітня 2015 р. поблизу с. Піски Донецької області [51].

Бережуть пам'ять про свого видатного земляка і на фасаді Долинської середньої школи № 1. Меморіальна дошка з барельєфом відомому діячу української культури, визначному українському архітектору та вченому – Іванові Левинському була відкрита ще у далекому 1989 р., але завдяки дбайливості не одного покоління учнів та учителів цієї школи пам'ятка залишається досі в чудовому стані [76].

Відкриття архівів Служби безпеки України дало можливість встановити хід подій визвольної боротьби ОУН і УПА на теренах Західної, Центральної і Східної України, місця боїв, імена підпільників, конспіративні квартири. Звісно, що це також потребує відповідної фіксації не тільки на паперах, але й у пам'ятниках, меморіальних дошках, листах, документах, особистих речей, їх зберігання в музеях [57, с. 144]. Як приклад, завдяки організованості школи, в тому числі і її директора І.І. Депутовича, 24 квітня 2017 р., до дня Героїв, у смт. Перегінське однойменної громади на території Перегінської ЗОШ I–III ступенів №1 урочисто відкрито меморіальну дошку учням підпільної організації «Українські майбутні творці народної волі», які 28 червня 1950 р. були ув'язнені та засуджені на 25 років з конфіскацією майна [28]

Закон України «Про голодомор 1932–1933 рр. в Україні», прийнятий Верховною Радою України 28 листопада 2006 р., у першій статті зафіксував, що «голодомор 1932–1933 рр. в Україні є геноцидом українського народу», і поставив вимогу організувати «вивчення трагедії голодомору в навчальних закладах України, увічнення пам'яті жертв та постраждалих від голодомору 1932–1933 років в Україні, у тому числі – спорудження в населених пунктах меморіалів пам'яті, встановлення пам'ятних знаків жертвам голодомору» [4]. Тому школи, учителі та учні, мають організувати вивчення цих подій, піднімати питання про їх

увічнення. Відомо, що в окремих селах колишньої Долинщини, а нині Калуського району встановлені пам'ятні знаки та хрести жертвам голодомору 1932–1933 рр. Так, ці знаки пам'яті горезвісної української історії, окроплені радянським більшовицьким терором на Великій Україні, знаходяться у с. Надіїв і с. Гошів Долинської територіальної громади, с. Старий Мізунь і с. Шевченкове Вигодської територіальної громади, с. Кропивник Калуської територіальної громади Калуського району. Саме в цих населених пунктах буде доцільно організувати екскурсії, навчально-виховні години зазначеної тематики [79].

Необхідно здійснювати увічнення і жертв репресій. Чимало історичних місць ув'язнення, розстрілів та поховань репресованих є на території Івано-Франківської Бойківщини. Зокрема, у м. Калуші на приміщення музичної школи по вул. Степана Бандери, де колись розташовувалася катівня НКВС, встановлена пам'ятна дошка з надписом: «В цих мурах у 1944–1956 роках була в'язниця-катівня НКВД. Схили голову перед пам'яттю закатованих жертв». Отже, ще одним напрямом дослідження і практичної роботи шкільних колективів може бути виявлення та відвідування таких пам'яток, дослідження цих подій, встановлення імен та фактів, відновлення справедливості, увіковічення пам'яті [46].

Охорона нашої архітектурної спадщини – це і про боротьбу з її руйнівниками та недобросовісними власниками. Звісно, що школи Калуської територіальної громади можуть фіксувати факти порушення охоронної тієї чи іншої пам'ятки та інформувати відповідні органи охорони, якщо виникла загроза збереженню пам'яток [57, с. 145].

Отже, в роки незалежності України шкільна пам'яткознавча і пам'яткоохоронна робота набула особливої актуальності. Саме у «переломний» період трансформації політичного і соціально-економічного укладу, економічної кризи, загострення ідеологічного протистояння відбувається нищення пам'ятників та скрадання пропам'ятних дошок з чорних і кольорових металів. На жаль, деякі шкільні колективи відкинули на другий план або й зовсім відійшли від

пам'яткоохоронної роботи, використання пам'яток історії і культури в навчально-виховній роботі [57, с. 146].

Як показує практика, ми потребуємо повернення до цього напрямку шкільного краєзнавства та позакласної гурткової роботи, оволодіння методикою пам'яткоохоронної шкільної і позашкільної роботи, серед яких можна виділити уроки-лекції, уроки-екскурсії, цікаві розповіді, підготовка своєрідних повідомлень та рефератів, статей на пам'яткознавчу тематику. Чудовим доповненням були б зустрічі з учасниками і свідками увічнених подій. Також, необхідно виокремити роботу гуртка «Юні музеєзнавці», слід організовувати участь у мітингах біля пам'ятників, долучатися до проведення всеукраїнських учнівських експедицій таких як «Краса і біль України», здійснювати покладання квітів, організовувати почесну варту біля пам'ятників та інших меморіальних місць тощо. Тому, наше завдання докладати максимум зусиль та ресурсів для патріотичного виховання підростаючого покоління, охорони і збереження об'єктів культурної спадщини.

ВИСНОВКИ

Отже, Івано-Франківська Бойківщина – це особлива частина загалом Бойківщини – історико-етнографічного регіону Галичини і Закарпаття. Цей красовитий куточок бойківського краю розміщений у межах тринадцяти територіальних громад Калуського району Івано-Франківської області. Саме у цьому краї збереглося чимало цікавих історико-архітектурних пам'яток, які несуть у собі вікодавню історію.

Івано-Франківська Бойківщина має унікальні пам'ятки сакральної архітектури, зокрема в с. Підліски Вигодської територіальної громади Калуського району знаходиться дерев'яний храм Введення Пресвятої Діви Марії (1864 р.). Його особливість в тому, що це, напевно, єдиний дерев'яний храм в Україні, де зберігається старовинний орган. На сьогодні, церковна громада не використовує орган під час богослужіння, тому що він періодично потребує кваліфікованого догляду, який організувати в цій місцевості дуже проблематично. Місто Долина приваблює туристів чудотворною іконою «Гошівською Богородицею», яка знаходиться на території греко-католицького монастиря отців Василіян і церкви Преображення Господнього на Ясній Горі у с. Гошів Долинської територіальної громади Калуського району. Саме ця благодатна місцина у Західній Україні є однією з найвеличніших релігійних святинь, куди мандрують віруючі християни не тільки з України, але й з різних куточків світу.

Рожнятівщина пишається Скитом св. Андрія Первозванного, який знаходиться серед гір в урочищі Лужки, саме тут чистота повітря і гористі краєвиди милують око не тільки мандрівникам, а й монахам Студійського уставу, які всеціло віддалились Богу, проводячи тут своє життя в молитві та постах. Окрім цього, великою популярністю користується територія «Кедрова Палата» митрополита української греко-католицької церкви Андрея Шептицького, яка розташована в урочищі Підлюте біля с. Осмолода Перегінської територіальної громади Калуського району. У літній період єпархія УГКЦ відриває для дітей на території «Веселі канікули з Богом».

Особливе місце серед сакральних пам'яток на Калушині займає римо-католицький храм св. Валентина. Парафіяльний костел св. Валентина розташований в центральній частині м. Калуша і є першою мурованою будівлею місті, яка збереглася до цього часу. Знаною серед паломників є територія Свято-Михайлівського чоловічого монастиря, що на околиці с. Підмихайля Новицької територіальної громади Калуського району, саме тут б'є цілюще джерело св. Іоана. Схожа духотворна «оаза» є у с. Середнє Войнилівської територіальної громади Калуського району, на так званій Середнянській «Святій горі» знаходиться криниця з джерелом, яке за довідами людей має лікувальні властивості.

Сакральні пам'ятки активізують розвиток релігійного туризму в Івано-Франківській Бойківщині, а він зі свого боку виконує ряд помітних функцій, серед яких естетична, пізнавальна та виховна.

Окрім сакральної архітектури, неабияку роль відіграють історико-меморіальні пам'ятки, які встановлені на спогадання про визначні події та видатних людей в українській історії національного значення. Меморіали стали невіднятними атрибутами нашого простору, оскільки саме вони увіковічують всенародну славу про різні події та постаті. Передусім Івано-Франківська Бойківщина багата на стели, погруддя, пам'ятні знаки та меморіальні дошки, вони стали своєрідними маркерами увічнення на честь когось чи чогось, наприклад, пам'яті історичних героїв ОУН і УПА та Революції Гідності. Безумовно, нам потрібно докладати щонайбільше зусиль для збереження нових пам'яток та надавати увагу тим, які потребують оновлення або реставрації.

В консервації і музеєфікації пам'яток регіону важливу роль відіграють музеї. Серед музейних закладів Івано-Франківської Бойківщини слід виокремити такі: Цінівський історико-краєзнавчий музей в с. Цінева Дубівської територіальної громади, краєзнавчий музей «Бойківщина» в смт. Рожнятів Рожнятівської територіальної громади, краєзнавчий музей «Бойківщина» в м. Долина Долинської територіальної громади, Історико-краєзнавчий музей у м. Калуш Калуської територіальної громади Калуського району, історико-меморіальний

музей Степана Бандери у с. Старий Угринів Новицької територіальної громади та ін.

Музейні установи популяризують пам'ятки історії, культури та архітектури даного історико-етнографічного регіону. Вони є фактично інтелектуально-культурними осередками, своєрідними відкритими клубами для всіх, куди передусім молодь, жителі краю можуть прийти, щоб спілкуватися та всебічно розвиватися, є тим творчим простором, де справді корисно проводити час. Але на даному етапі, щоб не втратити аудиторію, музеї цього регіону як культурні проекти мають бути трендовими та врахувати динаміку розвитку інновацій подій, що відбуваються в суспільстві.

Після проведених досліджень історико-архітектурних пам'яток Івано-Франківської Бойківщини зроблено висновок, що наш край, де я власне і народилася, має значний етнографічний, туристичний потенціал, який, на жаль, не сповна розвивається, що пояснюється відсутністю необхідної реклами, низьким рівнем фінансування, неналежним розвитком інфраструктури тощо.

Варто зауважити, що усі історико-архітектурні ресурси, які залишилися на території Івано-Франківської Бойківщини, не є суто регіональною цінністю, а й складовою історико-культурної скарбниці України.

Особливої актуальності в роки незалежності України набула шкільна пам'яткознавча і пам'яткоохоронна робота. Незважаючи на це, деякі шкільні колективи відкинули на другий план або й зовсім відійшли від пам'яткоохоронної роботи, використання пам'яток історії і культури в навчально-виховній роботі.

Але, як показує практика, ми потребуємо негайного повернення до цього напрямку шкільного краєзнавства та позакласної гурткової роботи, оволодіння методикою пам'яткоохоронної шкільної і позашкільної роботи, задля збереження та пропаганди історико-архітектурної спадщини нашого краю. Серед основних напрямів пам'яткоохоронної роботи, які можливо проводити на Калушині (Івано-Франківській Бойківщині) можна виділити уроки-лекції, екскурсії, походи, цікаві розповіді, підготовка своєрідних повідомлень та рефератів, статей на пам'яткознавчу тематику. Чудовим доповненням були б зустрічі з учасниками і

свідками увічнених подій. Також, необхідно виокремити роботу гуртка «Юні музеєзнавці», слід організувати участь у мітингах біля пам'ятників, долучатися до проведення всеукраїнських учнівських експедицій таких як «Краса і біль України», здійснювати покладання квітів, організувати почесну варту біля пам'ятників та інших меморіальних місць тощо.

Отже, найвизначніші історико-архітектурні пам'ятки Івано-Франківської Бойківщини розповідають нам про досить цікаву і насичену бурхливими подіями історію цього регіону. Без сумніву, першочерговим завданням має виступати популяризація пам'яток серед гостей краю, жителів та підростаючого покоління школярів задля підвищення рівня їх обізнаності про славу історію цього бойківського куточка. Творчі спілки краю і музейні заклади мають стати основним центром цієї популяризації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Опубліковані матеріали

1. Розпорядження Івано-Франківської обласної державної адміністрації «Про передачу у власність релігійної громади РКЦ костелу св. Валентина у м. Калуші». *Калуш: історія в документах*: зб. документів і матеріалів з фонду краєзн. музею Калущини, присвяченому 20-річчю заснування музею. Фоліант, 2017. С. 49.
2. Рішення Калуської міської ради про відкриття історико-краєзнавчого музею Калущини. *Калуш: історія в документах*: зб. документів і матеріалів з фонду краєзн. музею Калущини, присвяченому 20-річчю заснування музею. Фоліант, 2017. С. 52.
3. Закон України Про охорону культурної спадщини від 08.06.2000 № 1805-III. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text>
4. Закон України Про Голодомор 1932-1933 років в Україні від 28.11.2006 № 376-V. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text>

II. Монографії і статті

5. Адамович С. Злочини нацистської Німеччини в м. Калуші (1941–1944 рр.). *Українознавчі студії*. 2018. № 19. С. 213–228.
6. Актуальні проблеми теорії і практики музейної та пам'яткоохоронної діяльності: зб. наук. пр. (за мат. круглого столу). К.: НАКККіМ. 2013. 208 с.
7. Баліцька Ю. Музей на узбіччі: [про діяльність музею-оселі І. Франка у Підгірках]. *Вікна*. 2013. 3–9 серпня. (№31). С. 67.
8. Баліцька Ю. Хлопці, від яких залишилася тільки кров: [70 років тому у Калуші розстріляли учнів торгівельної школи]. *Вікна*. 2013. 8 листоп. № 45. С. 10.
9. Бардяк Є. Історико-краєзнавчий музей Калущини: [про експонати музею]. *Дзвони Підгір'я*. 2001. 17 лют. С. 65–66.
10. Бугрій С. Вільне королівське місто Долина: Фотоальбом, текст. Дрогобич: Посвіт. 2007. 96 с.

11. Борис М. Скарби землі долинської: нариси з історії Долини. Брошнів: Таля, 2012. 180 с.
12. Борис М. Дім молитви (колишня синагога). *Борис М. Обереги нашої спадщини*. Долина, 2006. С. 47–51.
13. Борис М., Козій Р., Федоришин. Костел Різдва Пресвятої Діви Марії в м. Долина. *Борис М. Обереги нашої спадщини*. Долина, 2006. С. 51–54.
14. Вичівський П.П., Вичівська О.М. Музеї Івано-Франківської області та їх роль в розвитку туристичної галузі регіону. *Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Стан та перспективи розвитку культурологічної науки в Україні»*: Збірник тез доповідей (I частина). Миколаїв: ВП «Миколаївська філія КНУКіМ». 2017. С. 42–45. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://hdl.handle.net/123456789/5909>
15. Вичівський П. Перспективи використання музеїв Прикарпаття в туристичній галузі регіону. *Карпатський край*. 2015. № 1–2. С. 206–214.
16. Вуянко М. Грабівський Святомихайлівський монастир. *Карпати: людина, етнос, цивілізація*. 2011. Вип. 3. С. 69–75.
17. В Калуші урочисто відкрили барельєф письменнику Івану Павлісі. *Калуська міська рада*. 2018. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://kalushcity.if.ua/news/category/city/2018/09/24/17753/view>
18. Годованець З. Сакральна Бойківщина : [про дерев'яні церкви у селах Рожнятівщини]. *Новини Підгір'я*. 2018. 13 квіт. (№17). С. 3.
19. Голубко В.Є., Сердяк А.В., Генега Р.Я. Історичне краєзнавство. Напрями та методи історико-краєзнавчих досліджень: курс лекцій. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. 304 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2014/11/Посібник-Ч.2.pdf>
20. Грабовецький В. Ілюстрована історія Прикарпаття. Т. 2. Івано-Франківськ: «Нова Зоря», 2002. 344 с.
21. Грабовецький В. Історія Калуша: з найдавніших часів до початку ХХ ст. Дрогобич: Відродження. 1997. 221 с.

22. Гачка І. Тут витав у мріях молодий Франко. *З історії Лолина*. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2006. С. 365–370.
23. Гаврилів Б., Гаврилів М. Пам'ятки історії та культури Івано-Франківщини. Історико-краєзнавче дослідження. Івано-Франківськ. 2001. 96 с.
24. Данів В. Бережниця: історичний нарис. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. 184 с.
25. Данилюк І. Науково-освітні музеї Івано-Франківської області. *Гілея: науковий вісник*. № 138 (1). 2018. С. 120–137.
26. Демеха І. Внесок педагогічної громадськості у становлення та розвиток музейної справи на Прикарпатті (90-ті роки ХХ – початок ХХІ століття). *Українознавство*. 2013. № 3–4. С. 95–99.
27. Демеха І. Сільські громадські музеї Прикарпаття в роки незалежності України. *Гілея: науковий вісник*. 2013. № 74. С. 111–114.
28. До Дня Героїв в Перегінську відкрито меморіальну дошку учням підпільної організації УМТНВ. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ura-pereginsk.if.ua/?p=1913>
29. Загребельна С. З історії давніх храмів Калущини. *Дзвони Підгір'я*. 2011. 16 вер. (№ 37). С. 9–10.
30. Зьомковська М.Г. Довгий Войнилів колись і тепер. Калуш: «Акцент». 2011. 316 с.
31. І в Рожнятові буде музей [«Бойківщина»]. *Новини Підгір'я*. 2003. 12 квіт. С. 10.
32. Історико-меморіальний музей Степана Бандери. Збірник статей науково-практичних конференцій. Історичний клуб «Магура». 2016. 256 с.
33. Калиновська І.М. Україна – Канада. *Матеріали I Міжнародного науково-практичного конгресу з канадознавства* (21 – 24 червня 2018 року, м. Луцьк, Україна). Луцьк: Вежа-Друк, 2018. С. 49–50.
34. Кащишин Й. Над Сівкою – село моє Середнє. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2007. 352 с.

35. Кащишин Й. Завій над Луквою-рікою. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2005. 528 с.
36. Квітень В. Музею-оселі родини І. Франка в Підгірках – 20 років. *Дзвони Підгір'я*. 2012. 18 трав. (№20). С. 5.
37. Костишин А. Мандрівка Калушем. Площа Героїв та вул. Григорія Цеглинського: [з історії архт. споруд на цих вул.]. *Вікна*. 2011. 15–21 лип. (№29). С. 10.
38. Костишин А. Мандрівка Калушем. «Старий центр міста» : [про пам'ятки арх. на вулицях Калуша : І. Франка, Д. Січинського, Т. Шевченка]. *Вікна*. 2011. 12–18 серп. (№33). С. 10–11.
39. Козій Р. Церква Різдва Пресвятої Богородиці. *Історія Долини*. Долина, 2015. С. 193–197.
40. Лазоришин І. Бойківсько-лемківські культурні скарби [зберігатимуться і в музеї світлиці Брошнева-Осади на Рожнятівщині]. *Галичина*. 2007. С. 2–7.
41. Лаба В. Історія села Підмихайле від найдавніших часів до 1939 року. Львів, 2010. 159 с.
42. Літературно-меморіальний музей Івана Вагилевича. Туристичний портал Рожнятівського району. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://rozhniativ.if.ua/muzeji/literaturno-memorialnyj-muzej-ivana-vahylevycha/>
43. Литвин В. Методика використання краєзнавчого матеріалу на уроках географії та у позакласній роботі. *Методична розробка*. Київ. 2021. 63 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://school15.kyiv.ua/wp-content/uploads/2020/12/>
44. Маланюк Т. Історико-культурні пам'ятки Бойківщини як об'єкти туризму (на прикладі Рожнятівського району Івано-Франківської області). *Сучасні тенденції розвитку туризму* : зб. тез доповідей II Всеукр. наук.-практ. конф. / [редкол.: Н. В. Федотова (гол. ред.) та ін.]. Миколаїв, 2014. С. 54–57.
45. Маньковська Р. Музейна франкіана: ретроспекція творення. *Краєзнавство*. 2016. № 3–4. С. 121–133.

- 46.Мандрівка Калушем. Вулиця Бандери. *Вікна*. 2011. [Електронний ресурс].
Режим доступу: <https://vikna.if.ua/news/category/articles/2011/07/22/5577/view>
- 47.Музеї Рожнятівщини. *Літературна Рожнятівщина*. Брошнів. 2014. С. 269–457.
- 48.Монастир оо. Студитів у Лужках. *Діло*. 1938. № 185. С. 9.
- 49.Мельник В., Коломиєць М. Калущина: фотоальбом. Калуш: Таля, 2004. 160 с.
- 50.Михайлів Л. Л. Рожнятів і околиці. Історико-краєзнавча книга. Снятин: Прут Принт, 2000. 168 с.
- 51.На Долинщині відкрили меморіальну дошку на честь загиблого бійця Олександра Кармільчика. *Фіртка*. 2015. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://firtka.if.ua/blog/view/na-dolinsini-vidkrili-memorialnu-dosku-na-cest-zagiblogo-bijca-oleksandra-karmilcika87512>
- 52.Паньків М. Пам'ятки національно-визвольної боротьби українського народу в 40–50-х рр. ХХ ст. на Прикарпатті. *Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітницький краєзнавчий часопис*. 2013. Ч. 24. С. 356–362.
- 53.Палійчук У. Скульптурна франкіана Прикарпаття за радянської доби: між ідеологічною кон'юнктурою та національним ідеалом. *Карпатський край*. 2012. № 2. С. 149–155.
- 54.Пахомов В. Наталія Кобринська в мемуаристиці Ольги Дучимінської. *Прикарпатський вісник НТШ. Слово*. 2015. № 2. С. 365–371.
- 55.Попадюк Ф. Боднарів. Історія села на Калущині. Івано-Франківськ: Тіповіт, 2004. 155 с.
- 56.Програми з позашкільної освіти туристсько-краєзнавчого напрямку. Збірник програм. смт. Брошнів-Осада, 2017. 328 с.
- 57.Прокопчук В. С. Шкільне краєзнавство: навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: Кондор, 2010. 335 с.
- 58.Процак Р. Церкви Прикарпатського краю. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://decerkva.org.ua>
- 59.Проців І. Стежками минулого. Книга присвячена 130-річчю будівництва храму святої мучинеці Параскеви П'ятниці. 2013. С. 14–15.

60. Рожнятівщина в легендах та переказах. [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://ru.calameo.com/books/00373595927eb7ce28b3a>
61. Руско Н. Храми Калушини: архітектурний хронограф погляд крізь століття Калуш. 2016. 248 с.
62. Руско Н., Струтинський Б. Історія духовного та культурного життя Підмихайля. Брошнів-Осада: Таля, 2010. 112 с.
63. Рожнятівщина. Слідами нескорених. 2013. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.ura-pereginsk.if.ua/?p=2479>
64. Села Калушини: легенди, перекази, оповіді, версії. Брошнів-Осада: Таля, 2009. 88 с.
65. Савчук Б. Вшанування пам'яті про національно-визвольні змагання 40-х – початку 50-х рр. ХХ сторіччя в монументальній скульптурі Прикарпаття. *Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітницький краєзнавчий часопис*. 2013. Ч. 24. С. 364–365.
66. Тимів І. Калуш: історія в документах. Збірник документів і матеріалів. Івано-Франківськ: Фоліант, 2017. 144 с.
67. Тимів І. Історія музейництва на Калушині: локальний вимір. Івано-Франківськ: Фоліант, 2019. 92 с.
68. Тимків Б., Кінаш П. Підмихайля в подіях і фактах у проміжку від 1939-го до 2015-го років. Калуш: Петраш К.Т. 2015. 384 с.
69. Тронько П. Краєзнавство як складова навчально-виховного процесу. *Краєзнавство*. Київ. 2011. Ч. 3. С. 5–10.
70. У селі Нижній Струтинь відкрили меморіальну дошку на честь Героя Небесної сотні – Михайла Костишина. *Рожнятівська РДА*. 2016. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ww2.if.gov.ua/rojnyatynska/ua/news/detail/47884.htm>
71. Федорак В. Етнотуристичний потенціал Бойківщини (на прикладі Івано-Франківської Бойківщини). *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. 2013. Вип. 23–24. С. 472–475. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpu_Ist_2013_23-24_67

72. Франко А., Франко О. Етнографічні та краєзнавчі матеріали в музеї Івана Франка в Калуші. *Народознавчі зошити*. 2013. №3 (111). С. 519–531.
73. Цінівський народний історико-краєзнавчий музей. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://rozhniativ.if.ua/muzeji/tsinivskyj-narodnyj-istoryko-krajeznavchuj-muzej/>
74. Червінський А. Увічнення постатей Тараса Шевченка та Івана Франка у творах монументального мистецтва на Прикарпатті у 90-х роках ХХ – на початку ХХІ ст. *Питання історії України*. 2013. Т. 16. С. 219–223. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Piu_2013_16_44
75. Юрченко Л. Шкільний музей як складова патріотичного виховання в школі. *Науково-методичне видання*. Суми. 2017. С. 390–396.
76. Ярич І. 1000-ліття в обличчях: Долина, Болехів, околиці: біографічний довідник. Івано-Франківськ. 2003. 279 с.

III. Бюлетені, каталоги, брошури

77. Бібліографічний бюлетень «Пам'ятки історії та культури Івано-Франківської області» січень-червень 2017 р.
78. Етнографічні регіони Прикарпаття: матеріальна і духовна культура: рек. бібліогр. покажч. Упр. культури Івано-Франків. ОДА; Івано-Франків. ОУНБ ім. І. Франка. Івано-Франківськ: «Місто НВ». 2009. 79 с.
79. Пам'ятки історії та культури Івано-Франківської області. Бібліографічний бюлетень січень-червень 2015 р. Режим доступу: <https://ru.calameo.com/books/002820791e885b5185d25>
80. Пам'ятки історії та культури Івано-Франківської області. Бібліографічний бюлетень січень-червень 2016 р. Режим доступу: <https://ru.calameo.com/books/00282079111cd4f06b8b5>
81. Широкий світ малої батьківщини [Текст]: Історія населених пунктів Івано-Франківщини: кат. краєзн. видань 1990–2007. 2-е вид., допов. Івано-Франківськ: ОУНБ ім. І. Франка. 2008. 65 с.

IV. Підручники, посібники і хрестоматії

- 82.Гаврилів Б. На сторожі культурної спадщини Прикарпаття: Навч. посібник. Івано-Франківськ: Тіповіт, 2006. 202 с.
- 83.Монолатій І. Моє місто: хрестоматія з історії Івано-Франківська. Івано-Франківськ: Лілея-НВ. 2012. 671 с.

V. Енциклопедичні видання

- 84.Вортман Д. Рожнятів. Енциклопедія історії України : у 10 т. Київ : Наукова думка, 2012. Т. 9. С. 210.
- 85.Вербиленко Г. А. Долина. Енциклопедія історії України : у 10 т. К.: Наукова думка. 2004. Т. 2. С. 339.

ДОДАТКИ

Додаток А

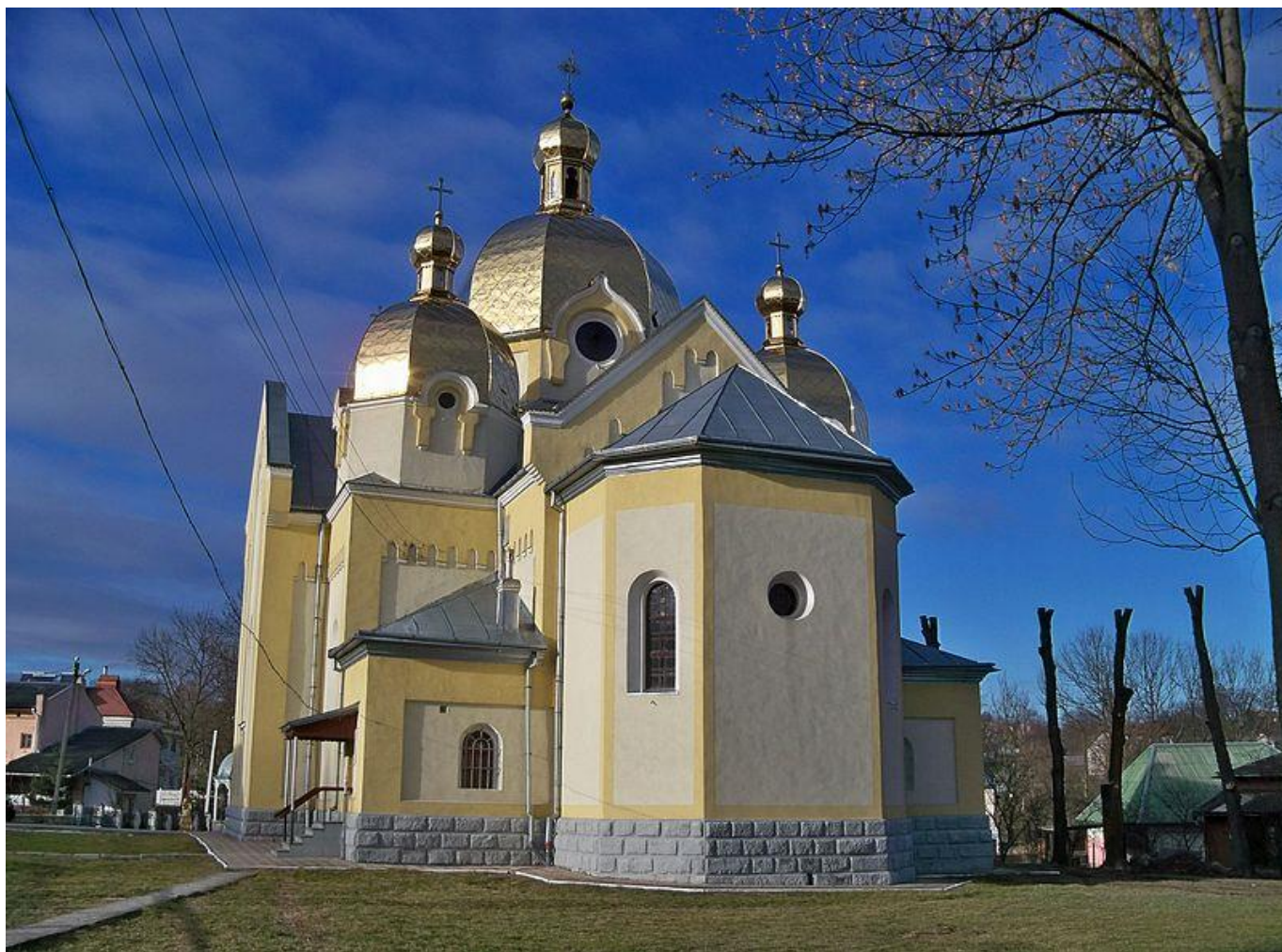
**Церква Введення Пресвятої Діви Марії. с. Підліски Вигодської
територіальної громади**

Джерело: Режим доступу: <http://www.derev.org.ua>

**Церква Різдва Пресвятої Богородиці. м. Долина
Долинської територіальної громади**

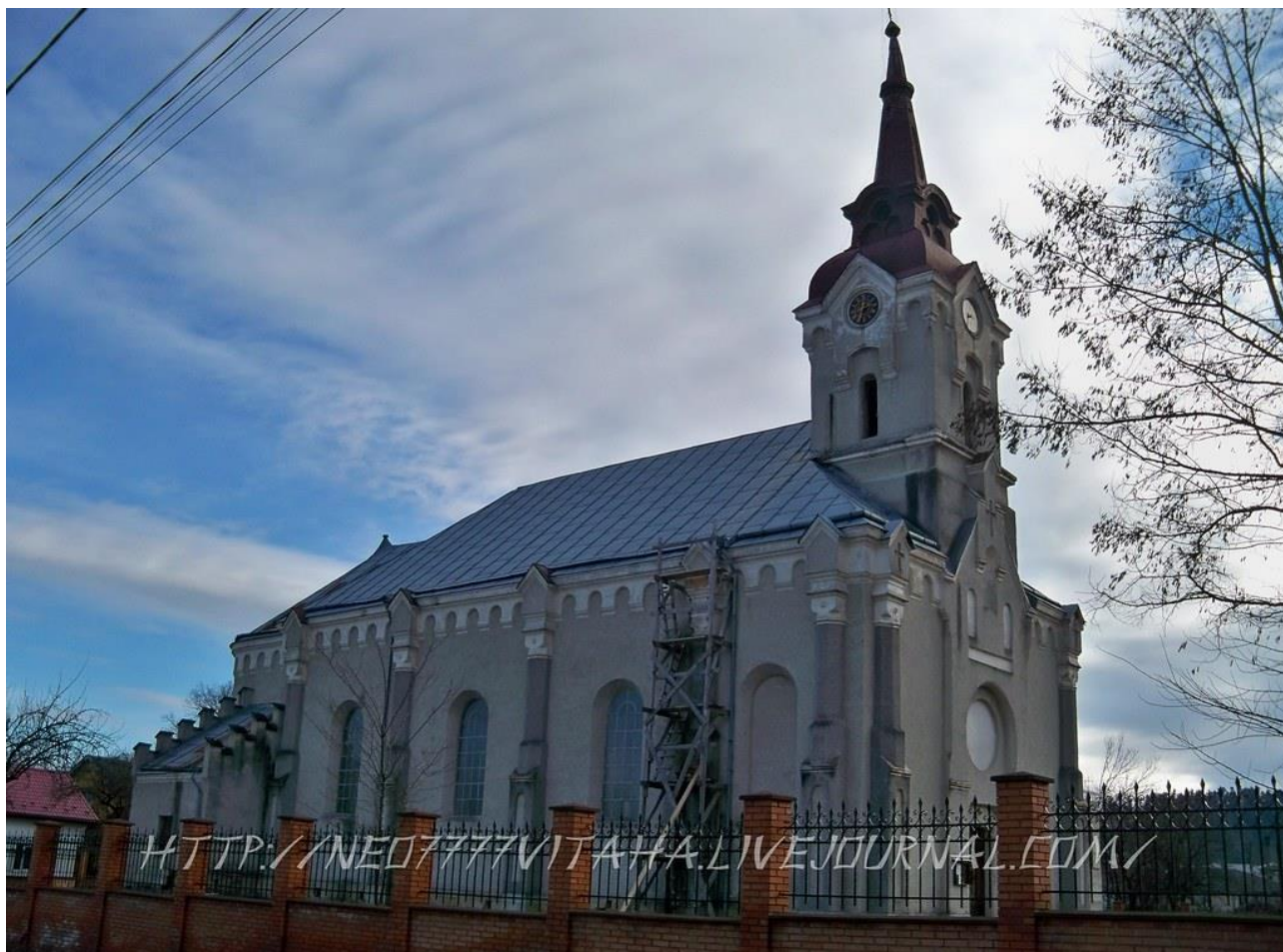

Джерело: Режим доступу: <http://static.iloveukraine.com.ua/p/yADwfb>

Синагога. м. Долина Долинської територіальної громади

Джерело: Режим доступу: <https://neo7777vitaha.livejournal.com/99631.html>

Костел Різдва Діви Марії. м. Долина Долинської територіальної громади

Джерело: Режим доступу: <https://neo7777vitaha.livejournal.com/99631.html>

**Скит св. Андрія Первозванного.
с. Лужки Витвицької територіальної громади**

Джерело: Режим доступу: <http://rozhniativ.if.ua/sakralnyj-turyzm/skyt-otstv-studytiv-u-luzhkah/>

**«Кедрова палата» митрополита ГКЦ Андрея Шептицького
с. Осмолода Перегінської територіальної громади**

Джерело: Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2510353-kedrova-palata-mitropolita-septickogo.html>

**Парафіяльний костел Святого Валентина. м. Калуш
Калузької територіальної громади**

Джерело: Режим доступу: <https://andy-travelua.livejournal.com/493163.html>

**Свято-Михайлівський чоловічий монастир.
с. Підмихайля Новицької територіальної громади**

Джерело: Режим доступу: <https://www.kyrios.org.ua>.

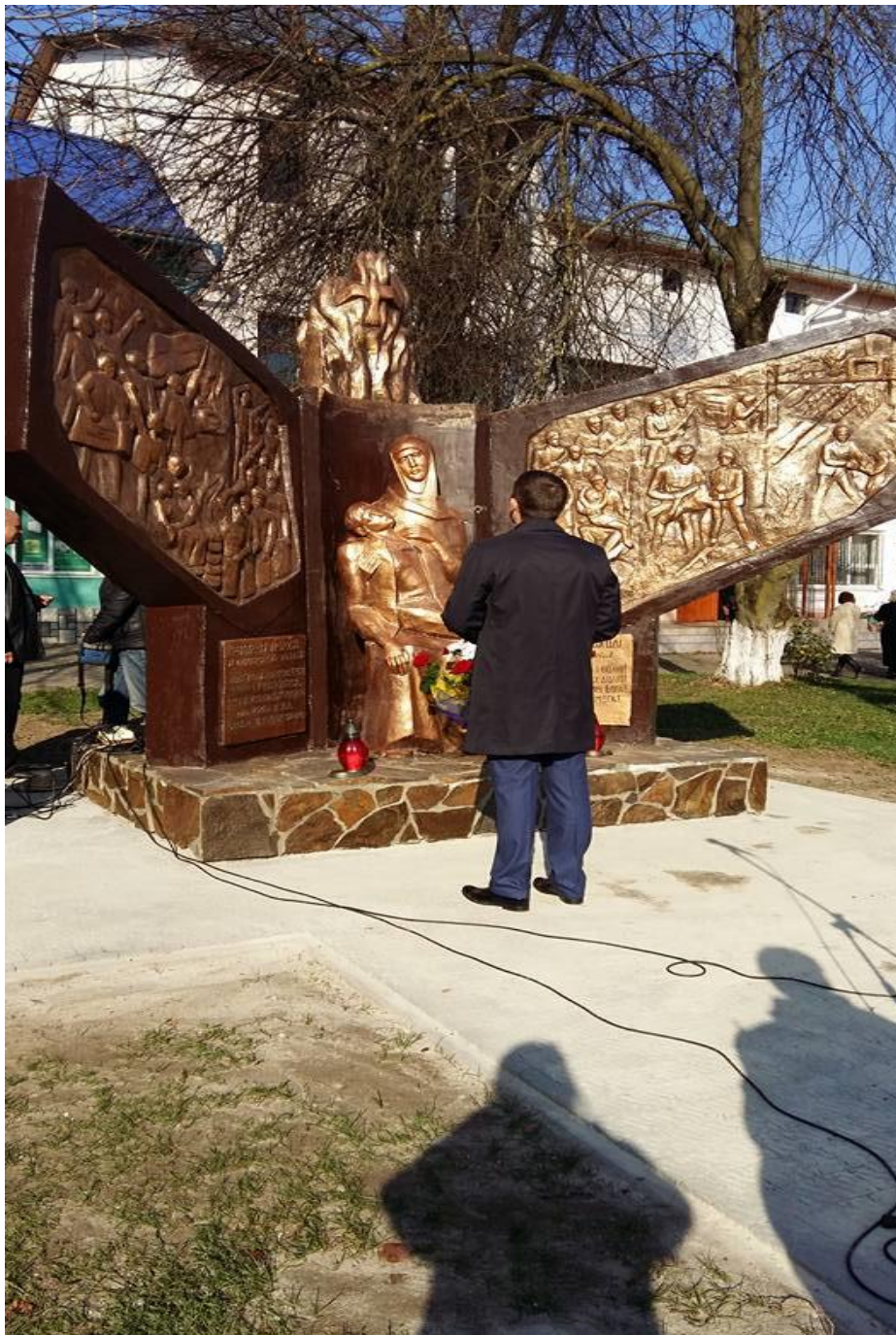

Реформаторський костел. с. Цвітова Войнилівської територіальної громади

Джерело: Режим доступу:

<https://zruchno.travel/ObjectEntity/ObjectEntity?idCrm=8bb61f76-46a8-658b-538d-58b6b9db9093&lang=ua>

**Пам'ятник «Героям Небесної Сотні та воїнам,
загиблим на Сході за Незалежність України».
смт. Рожнятів Рожнятівської територіальної громади**

Джерело: Режим доступу:

<http://vikna.if.ua/news/category/5582/2015/11/06/43762/view>

**Пам'ятний знак 100-річчя початку української еміграції до Канади.
с. Небилів Перегінської територіальної громади**

Джерело: Режим доступу: <http://gk-press.if.ua/top-15-najtsikavishyh-mistsrozhnyativshhyny/>

**Пам'ятний знак школярам, які були розстріляні німцями
у період окупації краю в роки Другої світової війни.
м. Калущ Калуської територіальної громади**

Джерело: Режим доступу: <http://gk-press.if.ua/top-10-najtsikavishyh-mistkalushhyny/>

**Пам'ятний знак Героям Небесної Сотні.
м. Калуш Калузької територіальної громади**

Джерело: Режим доступу: <http://vikna.if.ua/news/category/2014/11/23/25512/view>

**Цінівський народний історико-краєзначий музей.
с. Цінева Дубівської територіальної громади**

Джерело: Режим доступу: <http://rozhniativ.if.ua/muzeji/tsinivskyj-narodnyj-istoryko-krajeznachyj-muzej/>

**Краєзнавчий музей «Бойківщина».
смт. Рожнятів Рожнятівської територіальної громади**

Джерело: Режим доступу: <https://ua.igotoworld.com/ua/kraevedcheskiy-muzej-bojkovschina>

Красназавчий музей «Бойківщина».
м. Долина Долинської територіальної громади

Джерело: Режим доступу:

https://uk.wikipedia.org/wiki/Файл:Музей_Бойківщина_Долина.jpg

Додаток М

Музей Наталії Кобринської. м. Болехів Болехівської територіальної громади

Джерело: Режим доступу:

https://ua.igotoworld.com/ua/poi_object/69070_muzei-kobrynskoj-bolehov.htm

Додаток Н

**Історичний музей ім. Романа Скворія.
м. Болехів Болехівської територіальної громади**

Джерело: Режим доступу:

https://ua.igotoworld.com/ua/poi_object/69069_istoricheskiy-muzey-bolehov.htm

**Історико-меморіальний музей Степана Бандери.
с. Старий Угринів Новицької територіальної громади**

Джерело: Режим доступу: <http://www.navkoloua.com/rus/novosti-kluba/prikarpatskaya-pasha-kolomyya-frankovsk-galich-2.html>

**Історико-красознавчий музей Калушини.
м. Калуш Калуської територіальної громади**

Джерело: Режим доступу:

<https://www.karpaty.info/ru/uk/if/kl/kalush/museums/>